västerbotten

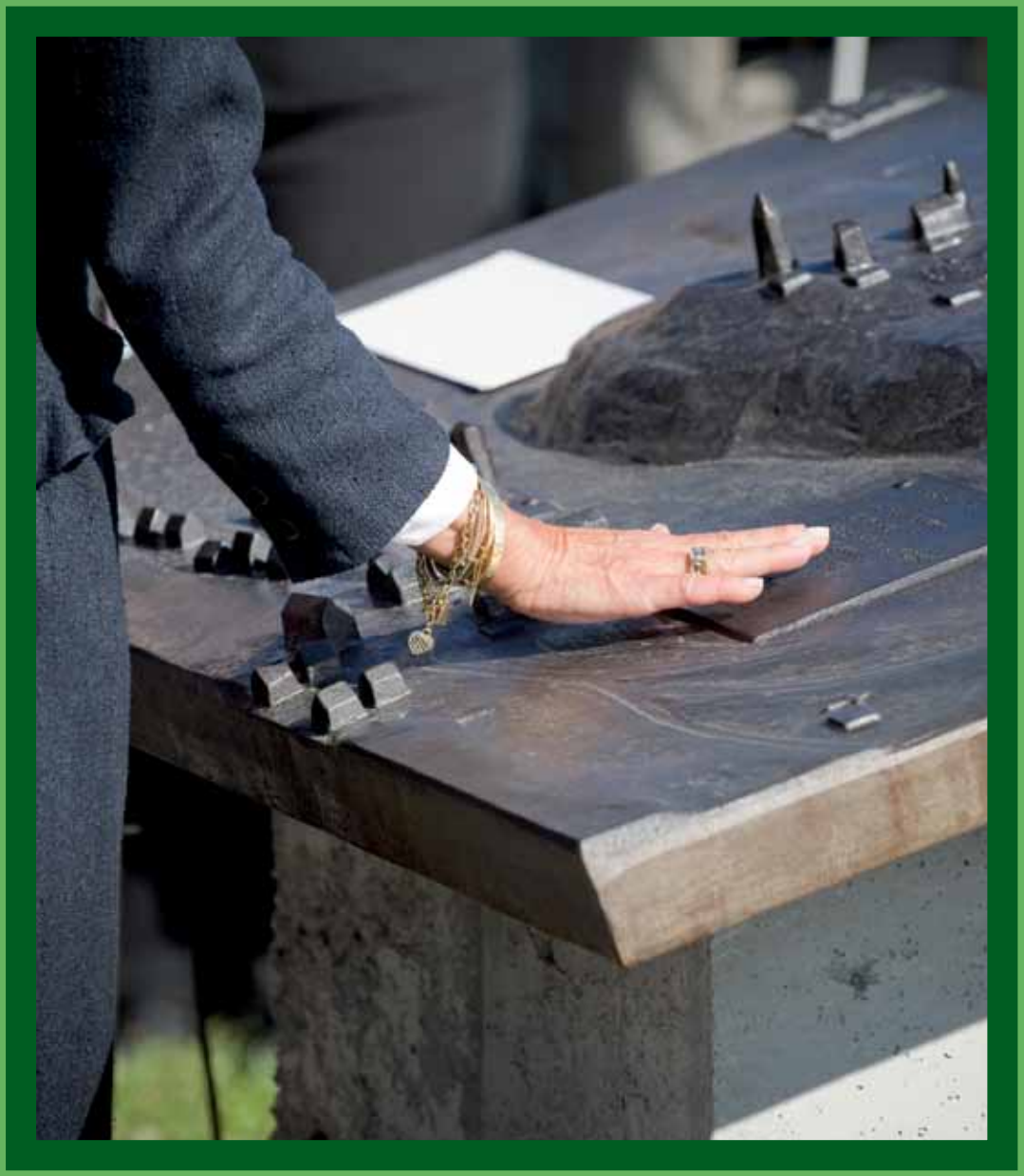

3·11

Hand i kapp med tiden

INNEHÅLL

En befolkningsfråga 2
MARGARETA PERSSON

Haiku – inte bara dikt 8
MARGARETA PERSSON

Normala hemligheter 10
ELFRIDA BERGMAN

Över enkelt avhjälpta hinder 18
CHRISTIAN RUNEBY & MIKAEL WAHLDÉN

Sevärd och tillgänglig 24
MARIA PAULSSON

Möte med Kicki Nordström 31
ANDERS BJÖRKMAN

Möte med Göran Nygren 40
KARIN BERNSPÅNG

Bortbytingar 46
CLAES G OLSSON

Hjälpmedel 54

Öden i Rökåbygden 60

Fint flyttfynd 64
ANDERS HUGGERT

Nära notiser 70

I detta nummer …

Kanske nåddes även den måttligt sportintresserade av nyheterna om Oscar Pistorius framfart på banorna vid senaste sommars friidrotts-VM i Korea. Sydafrikanen Pistorius har sedan spädbarnsålder båda benen amputerade strax nedanför knäna, men springer 400 meter på just över 45 sekunder vilket räckte till semifinal i världsmästerskapen. De som springer fortare än honom i världen är alltså rätt lätt räknade.

Somliga tycker att Pistorius ska hålla sig till den så kallade handikappidrotten. Rentav menar man att hans proteser utgör en fördel, närmast att jämföra med dopning. Naturligtvis ligger det en hel del i detta. Får protesutvecklarna fortsätta kommer förmodligen Oscar Pistorius, eller någon annan, inom inte alltför lång tid att vara helt överlägsen de ”fullt friska” och ”normala” löparna.

Detta nummer av tidskriften Västerbotten handlar förvisso vare sig om sport eller om Oscar Pistorius. Men man kan ha den amputerade löparen i tankarna när man funderar över begreppen ”funktionsnedsatt” eller ”funktionshindrad” och över hur vi hanterar och har hanterat det faktum att människor är olika vad gäller förmågorna. Texterna i detta nummer av tidskriften knackar normaliteten i ryggen. Var det alltid värre förr? Vågar vi lyfta frågan om skillnaden mellan att sätta ut det vanskapta barnet i skogen och att abortera ett foster som diagnostiken visar bär på galen kromosomuppsättning? Vetenskapen fixar ju inte bara bättre proteser…

Kan man faktiskt leva ett lyckligt liv som blind eller CP-skadad? Och den blinde eller CP-skadade kunde fråga: kan man leva ett olyckligt liv som ”frisk”? Ja, de behöver förstås inte undra, de vet ju antagligen att man kan det.

Ingen politiskt korrekt medborgare skulle invända mot att vårt samhälle och vårt kulturliv ska vara tillgängligt för samtliga människor. Numera finns det till och med lagar som säger att det ska vara så. Ibland gör vi vårt bästa, ibland inte ens det. Enkelt avhjälpta hinder är just enkla, svårare är det med de svåra. I det sydafrikanska stafettlaget på 4x400 meter vid världsmästerskapen sprang förresten inte bara ”the fastest man on no legs”, där fanns också svarta löpare, vilket hade varit helt otänkbart för ett par decennier sedan. Somliga skulle förmodligen betrakta denna förändring som exempel på ett enkelt avhjälpt hinder…

Utanför temat berättar Västerbottens museums mångårige medarbetare *Anders Huggert* om ett extraordinärt arkeologiskt fynd, och i *Nära notiser* uppmärksammar vi att det varit skifte på ordförandeposten i Västerbottens hembygdsförbund.

bildtexten

"En bild säger mer än tusen ord." Den slitna klyschan gjorde sig påmind för en tid sedan då jag hörde ett radioprogram om dokumentärfotografi. Den ena efter den andra av de medverkande – teoretiker och praktikanter inom det fält som kallas dokumentärfoto – framhöll med eftertryck hur viktigt det är att bilderna ackompanjeras av texter och berättelser. Ord och visor, förklaringar rentav. Det var som om endast tillsammans med verbala utsagor kunde en bild anses vara dokumentär. Frågan om vad den annars skulle vara togs inte upp. Ett konstverk? Bilden i sig? Upp till var och en att tolka och bedöma efter tycke, smak, erfarenhet och kompetens?

Kanske säger bilden här på sidan inte mer än tusen ord, men definitivt något helt annat än de etthundrafyrtiotvå som är tryckta i svart på vitt. Må fotografiet tala till den som har öga till att höra.

ANDERS BJÖRKMAN

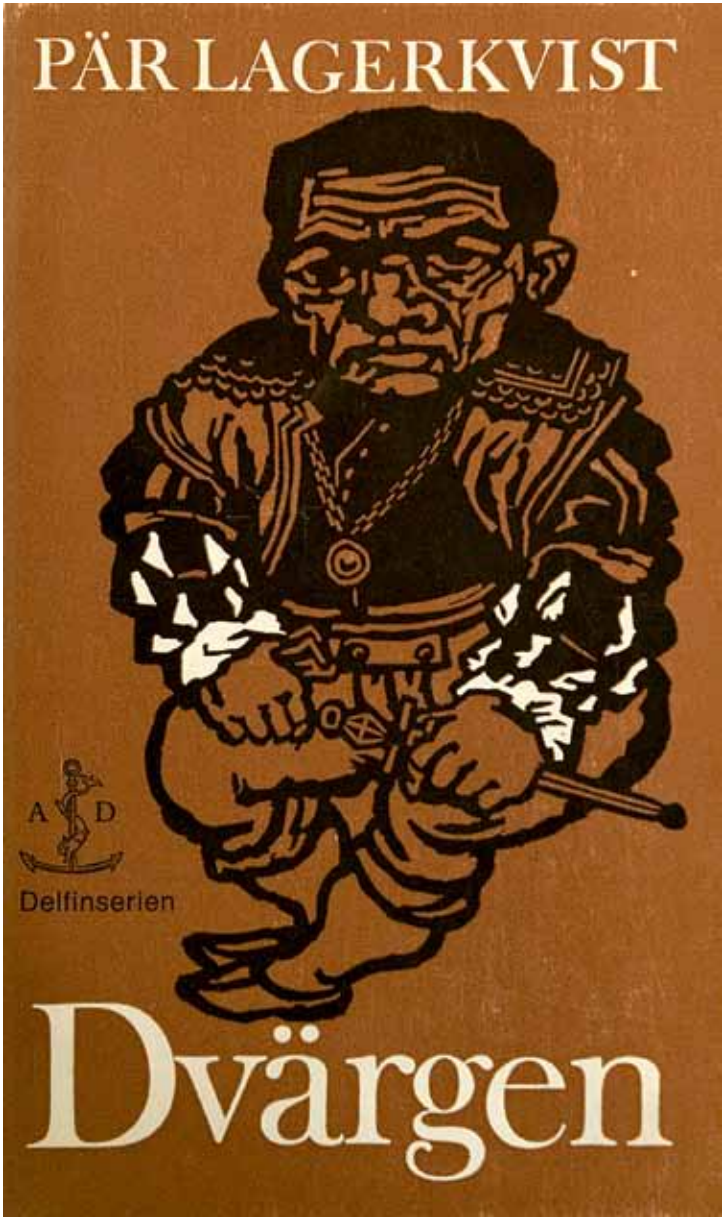

Pocketutgåvan av Pär Lagerkvists *Dvärgen* från 1962 med omslag av Svenolov Ehrén.

En befolkningsfråga

MARGARETA PERSSON

Vad är hälsa? Är det när man är ”fullt frisk” – eller är det när man ”mår bra” och känner sig tillfreds med livet? Må bra kan man göra oavsett om man inte kan gå, har påse på magen eller hör dåligt. Det är det omgivande samhället som avgör om en funktionsnedsättning ska bli till ett funktionshinder och ett hinder i livet, inte funktionsnedsättningen i sig. Margareta Persson – projektledare för Haiku, Handikapphistoria i kulturarvet – skriver om något synnerligen relativt.

Vad som betraktas som normalt påverkar vår syn på människor med funktionsnedsättningar. Först skulle till exempel utvecklingsstörda och psykiskt sjuka gömmas undan på anstalter för att skydda dem från det otäcka samhället. Sedan blev skälet att skydda samhället från dessa farliga personer. Ännu senare kom normaliseringsprincipen, man skulle leva så långt möjligt som andra. Men betydde det också att man måste se likadan ut, att man måste dölja eventuella avvikelser?

Neurosedynbarnen har vittnat om just detta, hur de fick tillbringa oändliga timmar med att plåga sig med att öva att ha proteser. Till den dag många av dem kastade proteserna och kände sig friare – även om det syntes mer. Och de såg inte lika ”normala” ut.

Diabetes är en svår sjukdom som kan ge svåra funktionsnedsättningar och leda till en för tidig död. Men så behöver det inte vara i Sverige i dag med medicin och en god läkarvård. En person med diabetes kan i stort sett leva som den som inte har sjukdomen. Så är det inte överallt i världen. I Sverige är en person med diabetes knappast funktionshindrad alls. Det är alltså vår generella sjukvårdspolitik som gjort detta. En politisk fråga med andra ord.

Att vara dövblind är en mycket svår funktionsnedsättning när det gäller att kommunicera med andra. Här har den tekniska utvecklingen gjort underverk, de dövblinda kan nu via datorn kommunicera med andra. Men det räcker inte med tekniska uppfinningar, det krävs också en utbildnings- och fördelningspolitik som gör att alla dövblinda får tillgång till och kan använda datorerna. Ett mycket svårt funktionshinder har blivit lite mindre svårt.

En blind piccolo

Tänk på synen på dvärgar, i dag säger man kortväxta, och på personer med puckelryggar. Genom historien är de symboler för ondska, det som är otäckt och svart. De framställs som intrigmakare och gycklare. En mycket känd skildring är Pär Lagerkvists Dvärgen från 1944 där han låter ondskan förkroppsligas i en fysiskt funktionshindrad person.

I Bodil Malmstens diktsamling Dvärgen Gustaf från 1977 som handlar om det ma¨nliga förtrycket blir dvärgen en symbol. I våras läste jag en rubrik i en tidning, i samband med att Usama bin Ladin dödats, som beskrev en ”politisk dvärg”. Hur påverkar det här vår syn på kortväxta i dag?

När det gäller uppfattningen om blinda får vi lära oss i berättelsen om Oidipus att det är värre att vara blind än död. Oidipus sticker ut sina ögon när han får veta att han ovetandes dödat sin egen far och gift sig med sin mor – det gör han i stället för att ta livet av sig. Eftersom det är värre att vara blind.

När Bengt Lindqvist – ordförande i projektet Haiku som du läser om på sidan 8 – utsågs till statsråd 1985 blev detta mycket uppmärksammat. ”Det är svårare för en blind att vara piccolo än att vara statsråd” sa han då. I USA ansåg man det så märkvärdigt att han blev en av de mest omskrivna svenskarna det året.

Värdig eller ovärdig

Döva barn slapp sättas ut i skogen och dö, vilket annars var ett inte ovanligt öde under många århundraden för barn med funktionsnedsättningar. Nyfödda som man omedelbart såg inte skulle kunna försörja sig, fick ofta inte leva. Men dövhet är en funktionsnedsättning som inte upptäcktes förrän barnet blivit större. Dövheten har för övrigt ofta varit ett tema i komedin – medan blindheten skildrats som tragisk.

Beträffande psykiskt sjuka varierar omgivningens uppfattningar starkt beroende på historiska och kulturella omständigheter. Sjuk eller frisk, vett eller vanvett? I äldre kulturer kunde dåren betraktas som helig eller vis. Ibland bemöttes den oredigt talande med samma respekt som kända orakel.

I slutet av 1960-talet blev det mesta familjens fel, framför allt mödrarnas, när någon drabbades av psykisk sjukdom. Jag träffade nyligen en äldre mamma med en schizofren son. Han insjuknade i början av 70-talet när han var i 20-årsåldern. Då fick hon inte veta något – han skulle slippa träffa henne – ”det var hennes fel”. I dag har man ändrat synsätt; nu är hon en resurs, som vården vill ska ställa upp i alla väder, mer än hon nu som gammal orkar.

Fram till för bara några årtionden sedan kunde man hävda uppfattningen att utvecklingsstörda inte hade samma behov av kärlek, närhet och en hemtrevlig miljö som andra. Föräldrar uppmanades ända in på 1960-talet att lämna bort barn som man vid födseln såg var utvecklingsstörda. Läkarauktoriteterna tyckte att mammorna hade en missriktad omsorgsinstinkt som ville ta hand om dem.

Lättare utvecklingsstörning var ingenting som man noterade före 1842, då det stadgades om allmän folkskola i Sverige. Innan svenska folket kunde läsa och skriva utmärkte sig inte de som var svagbegåvade, och jobb fanns att få inom bondesamhället. Sedan ökade antalet

FLH/SCANPIX

Normal form och storlek? Frenologen Robert Burger-Villingen tar måtten med en plastometer.
Från Forum för levande historias utställning ”(O)mänskligt”.

med lättare utvecklingsstörning i takt med att läskunnighet blev en viktig markör. Industrialiseringen gjorde också att det blev svårare att hitta lämpliga sysselsättningar. Dessutom medförde den stora fattigdomen under 1800-talet och in på 1900-talet att antalet personer med lättare utvecklingsstörning ökade. Dålig kost och bristande stimulans ökar förekomsten. Med välfärdssamhället minskade antalet personer med lättare utvecklingsstörning drastiskt.

Rasbiologin är en mörk historia i vårt land. Sverige hade ett rasbiologiskt institut i Uppsala. Tvångssteriliseringar förekom i Sverige framför allt under 1930- och -40-talen, men fanns kvar som en möjlighet fram till 1975. Man ville – över alla partigränser och med läkarnas stöd – utrota så kallat undermåligt människomaterial. Folkhemsbyggarna Alva och Gunnar Myrdal talar om ”toppvärdiga” och ”icke-toppvärdiga” individer. Man talade om att människomaterialet skulle förädlas. Syftet med åtgärderna skulle vara att ”utrota all slags fysisk och psykisk mindervärdighet inom befolkningen”. Tvångssteriliseringar drabbade utvecklingsstörda, personer med olika sjukdomar, människor med sociala problem och ”tattare”. Man kan fråga sig hur vi ser på dagens fosterdiagnostik. Är det bara ”friska” foster som ska få födas?

Allmänt och lika

Sverige fick allmän och lika rösträtt 1921, brukar vi säga. Men det är inte sant! Först 1989 fick alla medborgare rösträtt då omyndighetsförklaringen upphörde. Fram till 1945 hade inte den som uppbar fattigvårdsstöd rösträtt och många av anstalterna var ju fattigvårdens. Inte heller den som satt i fängelse fick rösta förrän i slutet av 30-talet. Men är det så vi brukar skildra historien?

Skolplikt blev det först 1945 för ”bildbara utvecklingsstörda” i Sverige. Först genom omsorgslagen 1968 fick alla utvecklingsstörda rätt att gå i skola. Fortfarande i början av 30-talet var cirka 15 procent av barnen i Sverige ”befriade” från skolgång på grund av funktionsnedsättning eller fattigdom. Först i början av 60-talet blev kommunerna skyldiga att ordna undervisning för rörelsehindrade. Tidigare tvingades många barn med rörelsehinder flytta till anstalter långt från hemorten – eller att helt enkelt avstå från skolgång.

På 1960-talet började ”normaliseringsreformerna”. Men det tog lång tid för folkhemmets välfärdsbygge att inkludera de människor som hade störst behov av stöd. I dag talar vi allt oftare om rättigheter. Fast det är långt kvar! Tacksamhetens ok har varit mycket tungt att bära. Ingen människa vill ”stå i tacksamhetsskuld”, då rubbas jämvikten mellan parterna. Tidigare har man tvingat många att ständigt tacka för det som andra tar för självklart, att få gå på toaletten när man behöver eller att få dricka vatten när man är törstig. I den ständiga diskussionen om behovet av personliga assistenter skymtar gamla synsätt: ”Begär de inte för mycket?”

Det finns en stor handikapprörelse i vårt land, med omkring en halv miljon medlemmar. Man räknar med att ungefär 1,5 miljoner vuxna har en funktionsnedsättning som ger problem i det dagliga livet. Trots denna mängd betraktas ofta funktionsnedsättningar som udda. Jag tycker man kommit längre i HBT-frågor, åtminstone på det teoretiska planet, än man gjort när det gäller sy-

nen på personer med funktionsnedsättning. Vi ”tolererar” personer med en funktionsnedsättning, men vi tycker inte de är lika ”bra”. Vi har inte införlivat i den vanliga normen att det faktiskt är naturligt att vi alla är olika. Vi ser fortfarande funktionsnedsättningen som en avvikelse.

Handikappfrågor är djupt mänskliga, humanitära och politiska frågor. Det är det omgivande samhället som avgör om en funktionsnedsättning ska bli till ett funktionshinder och ett hinder i livet, inte funktionsnedsättningen i sig.

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Vasaskolan i Umeå, uppförd som folkskola 1917. Inte i alla tider öppen för alla barn av folket.

Haiku – inte bara dikt

Haiku – Handikapphistoria i kulturarvet – är ett treårigt arvsfondsprojekt som drivs av Handikapphistoriska föreningen, Nordiska museet och Historiska museet. Projektet är placerat på Nordiska museet. Syftet är att utveckla nya former för kommunikation och dokumentation samt öka svenska museers och institutioners engagemang inom området handikapphistoria. Enkelt uttryckt säger vi så här: Vi vill synliggöra historien om livet för personer med en funktionsnedsättning och vi vill ta med den berättelsen i samhällets allmänna historia.

Central målgrupp för projektet är människor med funktionsnedsättningar och deras organisationer. De har mycket att berätta och det är viktigt att få tillgång till sin historia. Det kan göra det lättare att förstå attityder och värderingar som försvårar tillgänglighet och delaktighet i dag, vilket gör att man lättare kan förstå hur man ska påverka samhället. Ett annat syfte är att nå museerna, så att man där självklart i fortsättningen skildrar allas historia. Vi vill också nå forskningen. Projektet har ett mycket nära samarbete med handikapprörelsen.

Hur ser museerna på det man skildrar? Vems och vilkas historia skildrar man? Vad händer med samhället om man inte skildrar allas historia? Vilken självbild får de personer som aldrig får se sin egen historia speglad? Man vet till exempel att i högreståndskretsar behöll man förr ofta utvecklingsstörda barn hemma i stället för att lämna dem till anstalt. Men de gömdes undan i de minsta rummen längst in i de stora våningarna och visades aldrig upp. Vid förra sekelskiftet bedömer man att det fanns ett hundratal familjer på Östermalm i Stockholm med gömda familjemedlemmar. När man skildrar en bostadsmiljö från de högre samhällsklasserna på den tiden, tar man med de där gömda rummen då? Om man samlar in porslin från någon epok, samlar man samtidigt in porslin från de gamla anstalterna då? Deras porslin eller plåttallrikar har en egen historia att berätta, precis som herrgårdarnas porslin har en annan historia.

Inom Haikuprojektet genomförs en inventering av museernas handikappdokumentation i form av en stor enkät till över 100 museer under hösten 2011. Vi vill få en bild av i vilken utsträckning olika museer beaktat funktionshinderdimensionen. Har man material i samlingarna? Har separata satsningar gjorts? Har man beskrivit frågorna på ett integrerat sätt? Två enkäter riktas till handikapporganisationerna för att få del av deras syn på hur museerna arbetar och vad de saknar. När enkäterna sammanställts och analyserats kommer seminarier att arrangeras under 2012 på flera håll i landet, med deltagare från såväl museer som handikapprörelsen. Resultatet presenteras i en rapport som både museer och handikapprörelse kan ha glädje av när man arbetar med frågorna i framtiden.

Via en webbplats på Internet samlas under 2012 livsberättelser in. Avsikten är att webbplatsen är så tillgänglig att den som vill använda teckenspråk kan göra det, att den som vill tala in sin berättelse ska kunna göra det och så vidare. Vi söker berättelser från både personer och organisationer. Tanken är att webbsidan ska vara interaktiv, så att man kan kommentera varandras berättelser. Det material som kommer in arkiveras. Seminarier kring det insamlade materialet kommer att anordnas, och berättelserna kommer sedermera förhoppningsvis att presenteras i form av en antologi och/eller i utställningar.

En filmhelg – Föreställningar om funktionshinder – anordnas på Historiska museet 8–9 oktober 2011. Spelfilmer, dokumentärer och informationsfilmer som på olika

sätt belyser funktionshinderperspektivet visas och diskuteras.

I ett tidigare arvsfondsprojekt har Handikapphistoriska föreningen skapat en bild- och referensdatabas som finns på föreningens hemsida www.hhf.se. Haikuprojektet ska undersöka vad Nordiska museet kan ta över när det gäller handikappdokumentation . Ett 70-tal livsberättelser, som redan finns, ska överföras till Nordiska museets arkiv. En diskussion ska också påbörjas kring arkivering och dokumentation i stort kring funktionshinderaspekten.

Vi hoppas att projektet ska leda till att en process kommer i gång inom museivärlden och att handikapprörelsen ska bli engagerad i sin historia för att bättre förstå och kunna påverka samtiden. Kanske kommer projektet att bidra till att en ny historieberättelse utvecklas kring välfärdssamhällets framväxt. En ambition är också att hitta någon form av permanent fortsättning för delar av projektet, och att funktionshinderaspekten ska bli en självklar del i mångfaldsbegreppet.

MARGARETA PERSSON, PROJEKTLEDARE HAIKU

SARA LINDQUIST

Skådespelarna Karin Larson och Camilla Björnehall i en sittande dans från ”Hemligheter sökes – Eller allt du inte vet om mig”.

Normala hemligheter

ELFRIDA BERGMAN

Teater för funktionsnedsatta i tillgänglighetsanpassade lokaler är förstås inte fel. Men professionell teater av och med människor med funktionsnedsättningar är att ta ett steg till. Elfrida Bergman, frilansande kulturanalytiker, berättar om ett gränsöverskridande projekt i Umeå – ett projekt fullt av omtankar.

Tänk på när du senast var på teater. Vilka stod på scenen? Vilken typ av kroppar rörde sig i kulisserna? Vems berättelse skildrades? Frågorna kan tyckas underliga. Det var ju en helt vanlig teater, tänker du. Män och kvinnor stod på scenen, några långa, andra tjocka. Och berättelsen var skriven av Bergman. Eller möjligtvis Osten. Normal teater, helt enkelt.

Men tänk om…

...du var på en av Ögonblicksteaterns föreställningar. Då kanske du såg någonting annat.

Det senaste året har ovanliga saker skett bakom den röda entrén på Västra Strandgatan i Umeå. Onormala ting. Hemligheter. Nya kroppar, tankar och sceniska uttryck. Människor som inte brukar synas på teatrar har givits plats och tagit plats. Människor, som i ett samhälle där funktionsnedsatta och statistiskt normala alltför sällan möts, har träffats för att utbyta erfarenheter, hemligheter och livsberättelser. Skam, rädslor och okunskap har blottats och ersatts med helt nya sätt att skapa teater på. Teater där kroppar som sällan förknippas med professionella scener i stället ses som resurser för att hitta nya uttryck. Teater där man letar efter nya erfarenheter och berättelser att gestalta. Där funktionsnedsättning ses som en förutsättning för att utveckla scenkonsten. För konstens skull. Och för att konsten har en förbannad skyldighet. Inte för att man vill vara politiskt korrekt och snällt ta hand om några ”stackare”, utan för att man drivs av övertygelsen att kvalitet förutsätter mångfald. För att det finns fler verkligheter än den icke funktionshindrade verkligheten och att normbrytande är nödvändigt för att utvecklas.

Det började som tillgänglighetsarbete ofta gör, med ett beslut att anpassa den fysiska platsen. Ansökningar till Allmänna arvsfonden skickades in och snart fick Ögonblicksteatern (ÖT) beviljat medel för att bygga nya toaletter, installera ramper och dra hörslingor. Snart skulle lokalerna stå redo att besökas av människor

oavsett fysiska förutsättningar. Dock väckte ombyggnationen andra frågor och tankar. Vad är egentligen tillgänglighet? Vad är tillgänglig teater? Räcker det att människor med funktionsnedsättning kan ta sig in och ta del av en föreställning? Hur kan själva uttrycket tillgängliggöras? Hur kan rätten att spela professionell teater bli tillgänglig?

Tänk om…

> ...vi inte bara byggde om det yttre. Tänk om vi jobbade inifrån och utvecklade teatern som konstform, dess skådespelare och berättelser. Tänk om vi kunde utmana vår föreställning om vad en teaterföreställning är.

Tillsammans med Handikappföreningarnas samarbetsorgan i Västerbotten (HSO) och Kulturcentrum för barn och unga (KC) började Ögonblicksteatern undersöka hur det egentligen ser ut med tillgängligheten i Teatersverige. För visst finns det teatrar som arbetar med människor som har funktionsnedsättningar. Många dagliga verksamheter för personer med utvecklingsstörningar använder teater som sysselsättning för en meningsfull vardag. HSO och dess underföreningar driver teatergrupper för ungdomar som sysslar med drama på sin fritid. Några spelar föreställningar för fulla hus och hyllas i medierna.

ÖT:s skådespelare har själva jobbat i verksamheter som är till för personer med funktionsnedsättningar. Bra så långt. Men just där fanns också kruxet, tyckte Ögonblicksteatern. Att jobba för. Pedagogisk verksamhet. Rehabilitering. Teater som fritidssysselsättning. ”Vad kul att ni får hålla på”. Normsamhället står leende och tittar på. Njuter av att vi i Sverige kommit så långt att till och med ”såna där” får stå i rampljuset. Det är gulligt och härligt och alla blir glada av skådespelare med Downs syndrom. Men riktig teater, det är det ju inte. Tillgänglighet och teater med funktionsnedsatta skådespelare har blivit likställt med amatörism.

På de professionella scenerna lyser mångfalden med sin frånvaro. Det finns en tydlig gräns mellan avvikande och normal, mellan vad som anses vara en konstnärlig tillgång och vad som görs till ett bekymmer. Många konstnärliga genier genom tiderna har haft psykiska svårigheter, eller problem med att sköta vardagen utanför Dramatens konstnärliga väggar. Men när det gäller genier är sådant ingenting man bryr sig om. Svårigheterna blir snarare karaktäristika för genialitet. Gränserna vidgas för teatrar och skådespelare med status, men likväl håller de sig inom vad som accepteras och kan förklaras med konstnärssjälens behov.

Om någon ger sig på att skildra något annat än det normala görs det dock fortfarande inom ramen för normaliteten. Rollkaraktärer som har någon form av funktionsnedsättning spelas av icke-funktionshindrade skådespelare. Statistiskt normala jobbar i månader för att lära sig att ”gå som en synskadad” eller ”tala som en CP-skadad”. Om det gäller film kan skådisen som spelar funktionshindrad kallt räkna med Oscarsstatyetter eller Guldbaggar.

Men för de som har en funktionsnedsättning på riktigt är skådespelaryrket i princip uteslutet. Den som ska söka teaterhögskola och läser ansökningshandlingarna förstår snart att det inte är lönt att infinna sig på antagningsprovet

SARA LINDQUIST

Att flirta och stöta på. Camilla Björnehall och Simon Persson i ”Hemligheter sökes”.

om man är i behov av rullator för att ta sig fram. Den fysiska standard som efterfrågas går inte att uppnå ens för många gående. Det finns en kroppslig norm kring vad vi förväntar oss av en skådespelare, både när det gäller fysisk förmåga och fysiska attribut. För att kunna spela alla roller krävs det att utgångspunkten är normalitet med en twist av råstyrka. Normala kroppar. Normal manlighet. Normal hudfärg.

Du kanske har hört tillgänglighetsföreläsare uttrycka något i stil med ”Det är inte ryggmärgsskadan som gör att någon inte kan ta sig upp till tredje våningen, det är avsaknaden av hiss”. Med det relationella tillgänglighetsperspektivet ses tillgänglighet som ett samspel mellan individens funktionsnedsättning och omgivningens utformning. På samma sätt är det inte funktionsnedsättningen som gör att en person inte kan bli skådespelare. Det är strukturerna i själva teatervärlden som är problemet.

SARA LINDQUIST

Freja Wagner, praktikant på Ögonblicksteatern, och skådespelaren Stefan Fries i arbetet med föreställningen "I väntan på en gondol".

Och i "teatervärlden" räknas såväl enskilda teatrar som publiken in. I teaterns innersta väsen finns magin att kunna skapa en hel värld av nästan ingenting. Mellan skådespelare och publik finns en tyst överenskommelse kring kommunikation och ömsesidighet. I växelverkan mellan manus, gestaltning och fantasi kan vad som helst hända. Genom att lyfta sina armar åt sidorna och säga "jag flyger" kan skådespelaren övertyga publiken. Karaktären flyger, och alla är ense om att det är just så. Men en rullstolsburen person kan knappt ens spela rullstolsburen.

Tänk om…

> ... vi kunde använda teaterns villkor för att utmana synen på funktionsnedsättning. Stannar verkligen vår fantasi och inlevelseförmåga vid ett par hjul, vid en viss form av kropp, vid ett visst sätt att prata? Tänk om en skådespelare som använder permobil genom teaterns magi kunde gå, springa, flyga, åka till månen! Tänk om teatern som konstform kunde utvecklas genom att göra sig tillgänglig för nya kroppar, hjärnor, psyken, kommunikationsformer och berättelser!

Genom att hela tiden fråga sig "tänk om…" ville folket på ÖT utmana sig själva och sitt arbete på lång sikt. Men framförallt ville de utmana gränsen för vad "normalt" är och skulle kunna vara. De ville utmana sina gränser när det gällde tankar om vad teater är, och de personliga fördomar och rädslor som varje individ bär på, oavsett om man har en funktionsnedsättning eller ej. De ville utmana föreställningen om vem som kan bli professionell skådespelare och beslutade sig för att skapa en alternativ utbildningsväg, då skolorna är stängda för andra än eliten.

De ville utmana och utveckla konsten, samtidigt som de tog ett socialt och politiskt ansvar. För i ett tillgängligt land borde väl alla, även de med funktionsnedsättningar, kunna bli professionella skådespelare. Inte för att man automatiskt kan skapa bra teater för att man har en funktionsnedsättning, utan för att man kan vara en bra skådespelare och ha en funktionsnedsättning. För att viljan, förmågan, drivet och kämparglöden att bli skådespelare inte påverkas av funktionalitet. Projekt Normal var fött.

Vridandet och vändandet, filosoferandet och tänkandet, blev en viktig del av processen. Men minst lika viktigt blev det praktiska görandet och därför inleddes flera parallella projekt. Det som fanns närmast till hands utgick från ett samarbete med Kulturcentrum för Barn och Unga. Stefan Fries och Daniel Tholander hade deltagit i KC:s teatergrupper i flera år men nu passerat verksamhetens åldersgräns. Det fanns ingen självklar plats (läs: scenskola) som kunde förvalta deras förmåga, talang och unika uttryck.

ÖT:s Karin Larsson och KC:s Kajsa Reicke beslöt sig för att göra något åt saken. De började med att zooma in Stefans och Daniels förmågor och styrkor; deras samspel, improvisationsförmåga och känsliga uttryck. Detta kopplades ihop med manuset till ”I väntan på Godot” av Samuel Beckett – en ansedd och aktad pjäs som är förbjuden att spelas av andra än professionella, manliga skådespelare.

Stefan och Daniel läste manuset för att skapa en grund att stå på och improviserade sedan fritt. Med egna ord och gestaltningar skapades deras egen version som gavs namnet ”I väntan på en gondol”. Slutprodukten blev mer lik originalet än någon från början hade kunnat föreställa sig. Karaktärerna Vladimir och Estragon sitter och väntar på gondolen, som kanske är en gud, kanske en båt. Precis som i Becketts version ömsom smågrälar, ömsom filosoferar männen över livets stora och små frågor kring vad det är att vara människa.

Tänk om…

> ... två unga män som gått särskolan kunde få Beckett att ångra att hans pjäser inte ska få spelas av alla. Tänk om de kunde få möjlighet att gestalta sina egna erfarenheter och tankar för att förmedla något viktigt. Något riktigt klokt och djupsinnigt. Tänk om de kunde göra Beckett stolt.

Samtidigt som arbetet med ”I väntan på en gondol” pågick jobbade ÖT:s skådespelare Simon Persson med Neurologiskt handikappades riksförbund (NHR) och deras teatergrupp för unga vuxna. I flera år hade de spelat politiska och pedagogiska föreställningar med syfte att synliggöra funktionshindrades liv, villkor och behov. Nu ville de i stället göra teater som inte alls kommenterade funktionsnedsättning. Lotten föll på Shakespeares ”Trettondagsafton”. I november 2010 var det dags för premiär, som en av programpunkterna under ”Festival Normal – allt som behövs är någonting annat”. Under tre dagar fylldes Ögonblicksteaterns och KC:s lokaler av föreställningar och seminarier med deltagare från hela Sverige. Alla schemapunkter berörde tillgänglighet på ett eller annat sätt. På festivalens hemsida stod att läsa: ”Tillgänglig teater är inte politisk korrekthet, det är en politisk rättighet.”

För att utmana normaliteten på scenen ville Ögonblicksteatern också ta till vara berättelser och erfarenheter från människor med funktions-

SARA LINDQUIST

I teaterlabbet under kollationeringen av ”Hemligheter sökes”.

nedsättningar. För att skildra verkligheter som sällan ges plats. Som grund fanns frågan om vad som förenar oss människor och var gränsen för normalitet går, oavsett funktionsnedsättning. Svaret blev att den föreningen finns i hemligheterna. För det är i hemligheterna som skammen, rädslorna, åtrån och drömmarna gömmer sig och därmed också gränsen för vad vi anser eller tror är normalt och inte.

Lappar med texten ”Hemligheter sökes!” smälldes upp över hela Umeå för att få folk att delge det de aldrig berättat för någon. Hemligheter och livsberättelser från människor med olika funktionsnedsättningar. Allmängiltiga erfarenheter och unika erfarenheter. Intervjuer gjordes, brev skickades in, bidrag lämnades via SMS och telefonsamtal och en brevlåda sattes upp utanför teatern, utifall någon med en hemlighet på hjärtat skulle promenera förbi.

Då och då under hösten låstes de röda portarna ut mot Strandgatan för att ge tid och plats till det hemliga Teaterlabbet. Tillsammans

med bland annat personer från ”I väntan på en gondol” och ”Trettondagsafton” gick teaterns samtliga anställda, från producenter till skådespelare, in på scenrummet för att prata om sitt innersta. Livsberättelser och diskussioner varvades med teaterövningar som prövade kropparnas förmågor och hjärnornas fördomar. Hemlig ångest. Hemlig njutning. Hemlig sorg. Sexualitet, normalitet, åldrande och glädje. Allt filmades och spelades in för att tillsammans med tvåhundra sidor insamlade hemligheter skickas till manusförfattaren Camilla Blomquist.

”Så de fastnade ändå i att jobba med amatörer och snällhetsprojekt?” tänker du. Nej, det här var ju bara början, och Ögonblicksteatern fortsatte att röra sig framåt. Fort! Genom ”I väntan på en gondol”, ”Trettondagsafton” och Festival Normal hade arbetet med framtida professionella produktioner börjat. Målet med delprojekten var att hitta personer till sin ordinarie skådespelarstab. I maj 2011 spelades föreställningen ”Hemligheter sökes – eller allt du inte vet om mig” av fyra skådespelare. Stefan Fries från ”I väntan på en Gondol”, Camilla Björnehall från ”Trettondagsafton”, samt Karin Larsson och Simon Persson från Ögonblicksteaterns ordinarie stab. Två erfarna, två nya, men alla fyra skådespelare var anställda.

De insamlade hemligheterna förvaras på ett usb-minne, inlåst i ett kassaskåp. När Projekt Normal är slut 2013 kommer hemligheterna att lämnas till Västerbottens Museums arkiv. Där blir de en del av historieskrivningen. För att funktionshindrade människors erfarenheter är en självklarhet i det att vara människa.

Åtta föreställningar, varav sju slutsålda. Rosande recensioner med omdömen som ”det bästa Ögonblicksteatern har gjort på många år”. Och internt på teatern märkte personalen att arbetsgruppen aldrig känts så sammansvetsad, att arbetsklimatet aldrig varit så bra och att teatern aldrig haft en så tydlig riktning som nu.

Knappt hann strålkastarna släckas efter den sista föreställningen förrän nästa process började. ”Hemligheter 2”. Utmana mer. Bredda nätverken. Större festival. Att vara där samhället skaver. Påverka scenskolornas normalitetskrav. Anställa. Bryta sönder normer. Vänja publikens ögon och öron. Minoritet i en minoritet. Rörelse. Koreografi. Malin Hellkvist Sellén. Breakdance med permobil.

Tänk om…

BENGT A. LUNDBERG/RAÄ

Spänger vid gravfältet Malå stenar i Skåne, ursprungligen avsedda att underlätta framkomligheten för personer med nedsatt rörlighet. Eftersom i princip alla besökare väljer att använda dessa minskar slitaget på fornlämningen.

Över enkelt avhjälpta hinder

CHRISTIAN RUNEBY & MIKAEL WAHLDÉN

I slutet av 1990-talet arbetade landets museer intensivt med projektet *Framtidstro* som mycket handlade om att med utgångspunkt i historien dokumentera och berätta om våra förväntningar och farhågor inför det kommande millennieskiftet. I samma veva fick personer med funktionsnedsättning sitt eget framtidstroprojekt: ”Från patient till medborgare”. Christian Runeby är enhetschef vid Riksantikvarieämbetet och Mikael Wahldén är utredare vid Handisam, Myndigheten för handikappolitisk samordning.

Vid millennieskiftet beslöt riksdagen enhälligt om en ny handlingsplan för funktionshinderspolitiken och placerade målgången till år 2010. Till en början kändes årtalet avlägset för de allra flesta. Det var påtagligt svårt att intressera politiker på olika nivåer för att budgetera för något som skulle infalla under nästa, eller nästnästa, mandatperiod. Detsamma gällde för tjänstemän, privata aktörer och inte minst fastighetsägare. Ett av de mer konkreta avsnitten i handlingsplanen handlade om att åtgärda enkelt avhjälpta hinder i publika lokaler och på allmänna platser, genom att till exempel sätta in dörröppnare eller göra kontrastmarkeringar i trappor.

Trots att bestämmelserna om enkelt avhjälpta hinder kom in i Plan- och bygglagen redan 2001 uppfattade många att det räckte att få bukt med bristerna till år 2010. Det gällde både dem med ansvar för att åtgärda hindren, fastighetsägarna och dem med ansvar för att utöva tillsyn av lagen, kommunerna. Men 2010 kröp obönhörligen allt närmare, och i takt med detta förstärktes den nästan mytiska stämpeln runt årtalet. Många funderade över vad som skulle hända med de lokaler och verksamheter som inte var fullt tillgängliga 2010? Skulle den som prioriterat annat drabbas av tunga böter, tvångsstängning av verksamheten eller något ännu värre?

Handlingsplanen hade en titel som sammanfattade stora delar av den politiska ambition som rådde sedan början av 90-talet: ”Från patient till medborgare”. Signalen från riksdagen var att samhället skulle sluta betrakta personer med funktionsnedsättning som stackars patienter som primärt skulle hjälpas med särskilda stödinsatser. Patienterna skulle i stället bli fullvärdiga medborgare och få tillgång till sina mänskliga rättigheter på lika villkor som alla andra.

Det finns en djupt rotad uppfattning att personer med funktionsnedsättning är individer med särskilda behov, som ska tillmötesgås med särskilda boenden, särskilda skolor, särskild programverksamhet och särskilda hjälpmedel. Sverige har till och med varit världsledande i att utveckla hjälpmedel. Det bör naturligtvis framhållas att detta arbete på många sätt varit viktigt. För många människor har hjälpmedlen gjort det möjligt att, i större eller mindre utsträckning, delta i samhällslivet. Samtidigt kan man på goda grunder anta att denna framgångsrika uppfinnaranda inom det individuella stödområdet bidragit till att människor i gemen, medvetet eller omedvetet, kommit att förlita sig på att samhället ska erbjuda diverse fiffiga, individanpassade speciallösningar.

Detta kan i sin tur ha bidragit till att det mer generella tillgänglighetsarbetet hämmats. Alltså det arbete som går ut på att när myndigheter, kommuner, landsting, företag och organisationer planerar sina verksamheter så ska de välja lösningar som alla, oavsett funktionsförmåga, kan ta del av. Säkert har även LSS-reformen (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade) på 1990-talet förstärkt bilden ytterligare. Genom LSS-insatser kan en del personer med funktionsnedsättning få stöd från samhället, exempelvis med personlig assistans.

Samtidigt är det viktigt att slå fast att det inte finns något antingen eller i denna fråga. Utveckling av särskilda stöd och framtagandet av hjälpmedel är viktigt även framöver. Dock ska fokus i första hand ligga på att hitta generella, universellt utformade, lösningar som passar alla. Först när alla utvägar är prövade utan framgång är särlösningen acceptabel.

År 2010 är nu historia och mycket återstår att göra. De allra flesta kommuner rapporterar till exempel att man långtifrån är klara med att ha åtgärdat enkelt avhjälpta hinder. Regeringens bedömning är att utvecklingen på funktionshindersområdet har gått framåt, men att detta skett alldeles för långsamt. I juni 2011 presenterade man en strategi för funktionshinderspolitiken som sträcker sig fram till 2016. Den innehåller mer precisa och uppföljningsbara mål än tidigare. Strategin vilar i stora delar på de övergripande mål som fanns med i handlingsplanen år 2000 samt på FN:s nya konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Milstolpe på vägen

Konventionen trädde i kraft i Sverige i januari 2009 och är den kanske viktigaste milstolpen inom funktionshinderspolitiken någonsin. Staten Sverige är juridiskt bunden till konventionen, och denna kommer att vara rättesnöret i arbetet med att förverkliga mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning under överskådlig framtid.

För att förstå vilken betydelse konventioner inom området mänskliga rättigheter kan få, för exempelvis lagskärpningar, kan man blicka mot systerdokumentet barnkonventionen som under sin 20-åriga existens haft stor inverkan på hur arbetet med barns rättigheter utvecklats. Men till skillnad från barnkonventionen finns det i anslutning till Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning även ett tilläggsprotokoll som Sverige anslutit sig till. Detta protokoll ger personer med funktionsnedsättning möjlighet att klaga direkt hos FN:s övervakningskommitté om man anser att

ens mänskliga rättigheter kränkts. Dock måste man först ha uttömt alla rättsliga möjligheter i Sverige.

Den svenska regeringen har nyligen lämnat sin första rapport om hur Sverige lever upp till kraven i konventionen och väntar nu på att kallas till förhör hos FN. Parallellt med regeringsrapporten har funktionshindersrörelsen skickat in en alternativrapport där den ger sin bild av utvecklingen. Efter förhöret kommer övervakningskommittén att lämna sina rekommendationer samt eventuellt beröm och kritik. Den svenska funktionshinderspolitiken förväntas sedan i mångt och mycket formas efter FN:s synpunkter. Denna procedur kommer att upprepas vart fjärde år.

Det finns en tydlig koppling mellan konventionen och det arbete som pågår med att skärpa den svenska diskrimineringslagstiftningen i syfte att skapa ett bättre skydd för personer med funktionsnedsättning. Det handlar om att det ska bli möjligt att utdöma skadestånd för att få en verksamhetsansvarig att vidta skäliga åtgärder för att rätta till otillgänglighet som kan leda till diskriminering. Frågan har utretts flera gånger, senast 2010. Remissrundan för den senaste utredningen blev färdig våren 2011 och ansvarigt statsråd Erik Ullenhag har därefter tydligt markerat att han anser frågan färdigutredd och att den därmed kan ges plats i den svenska diskrimineringslagen.

Tillgänglighet utvecklar kulturarvet

Kulturarvet är av människan skapat. Arkivalier, böcker, föremål och kulturmiljöer är källor till vår historia samtidigt som de ger oss möjlighet att förstå vår samtid och planera vår framtid. Genom att vi ständigt lägger nya perspektiv på kulturarvet nyanseras, justeras och förändras hela tiden vår historia.

Den del av kulturarvet som oftast nämns som särskilt komplicerad att förena med funktionshinderspolitiken är kulturmiljön. En del talar till och med om den direkta motsättningen mellan tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning å ena sidan och kraven på varsamhet i kulturmiljön å den andra. Det finns mycket att säga i sammanhanget, men till att

BENGT A LUNDBERG/RAÄ

Vid Mala stenar placerades en skylt med information på lättläst svenska invid den befintliga tavlan. Skyltarna innehåller i princip samma information. Det har visat sig att de flesta valde den lättlästa texten.

börja med är det viktigt att framhålla att väldigt mycket tillgänglighetsarbete handlar om annat än otillgängliga lokaler och personer med nedsatt rörelseförmåga.

Tillgänglighet har ofta kopplats till huruvida det finns en ramp eller hiss. Men med små medel går det att göra mycket även för dem med nedsatt hörsel eller syn, för personer med begränsad förmåga att förstå och tolka information eller för dem som har allergi. Funktionshinderspolitik är inte detsamma som rullstolspolitik. Men eftersom diskussionen om just den aspekten av tillgänglighet ständigt poppar upp ägnas den avslutande delen av artikeln åt denna fråga.

I de fall där det faktiskt handlar om att skapa ökade möjligheter att ta sig in och ut, och runt, med en rullstol i en äldre kulturmiljö har utvecklingen gått starkt framåt på senare år. Den officiella bilden i dag är att det inte finns en konflikt mellan tillgänglighet och bevarande, åtminstone inte på det övergripande planet. Kulturminneslagen förbjuder inte åtgärder för ökad tillgänglighet och de lagar och förordningar som reglerar krav på tillgänglighet föreskriver inte att kulturmiljön ska förvanskas.

Lagstiftningen, inklusive Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, lämnar i princip alltid utrymme för antikvariska hänsyn. Det handlar alltså i mycket stor utsträckning om att inblandade parter har en god och lösningsorienterad vilja, samt att ett konstruktivt samtal etableras tidigt i planeringsprocessen. Riksantikvarieämbetet, som är en av ett knappt 20-tal statliga myndigheter som har ett särskilt ansvar att driva igenom funktionshinderspolitiken, betonar i dag tillgänglighetsarbetets möjligheter före dess eventuella risker. I det enskilda fallet kan det naturligtvis uppstå problem, men dessa går oftast att lösa.

Vid en stor konferens i Stockholm 2005 deltog de nationella kulturarvs- respektive funktionshindersmyndigheterna samt funktionshindersrörelsen tillsammans med sina respektive motsvarigheter i de nordiska grannländerna. En ståndpunkt som samtliga vid konferensen kunde enas kring och som är en bra tumregel i arbetet med att öka tillgängligheten till kulturarvet löd, fritt formulerad: ”Om en tillgänglighetsåtgärd utförs med samma ambition och kvalité avseende funktionalitet, materialval och design, som byggnaden eller kulturmiljön en gång skapades med, så är det mycket troligt att man finner en lösning som passar alla parter.”

Bevarad tillgänglighet

Ibland förblindas man av strävan efter reversibilitet, det vill säga möjligheten att återställa. Återställningsbara lösningar behöver inte bli dåliga, det finns många platser där motsatsen är bevisad. Men de får ibland en tydlig tillfällighetsstämpel. På något sätt är det som att man hoppas att det i framtiden inte ska finnas några personer med funktionsnedsättning. Och då kan man ta bort rampen, eller vad man nu monterat. Sanningen är att vår befolkningsutveckling pekar i rakt motsatt riktning. Vi får allt fler äldre i vårt samhälle och med tilltagande ålder ökar andelen personer med funktionsnedsättning.

Utvecklingen går således i riktning mot ett samhälle där möjligheten för fler att delta ökar. Kulturarvsinstitutionerna är positiva till denna utveckling. Den som intresserar sig för enskilda

ärenden som rör tillgänglighet i känsliga kulturmiljöer ska också upptäcka att, fastän det ofta hänvisas till att ”i sådana här gamla hus får man inte förändra och tillgängliggöra”, så är det påtagligt ofta som man då inte varit i kontakt med antikvarisk kompetens. Många gånger läggs orden i munnen på en antikvariekår som sedan länge lämnat ”konflikten” mellan tillgänglighet och bevarande bakom sig. Var och en kan prova nästa gång frågan dyker upp. ”Vem är det som sagt att det inte går?” Fundera sedan över vem som odlar myten. Visst kan det finnas pengar att tjäna på att inte utföra en åtgärd, exempelvis för en fastighetsägare, åtminstone kortsiktigt. På längre sikt är det ingen tvekan om vart utvecklingen pekar.

Kulturmiljöer har i alla tider påverkats av samhället runt omkring. Många är de som talar om att lära sig den stora historien genom att studera den lokala kulturmiljön. En medeltida kyrka har i allmänhet tydliga spår som vittnar om de omfattande förändringar som reformationen innebar i Sverige och övriga Europa. Men ingen diskussion förs om att återställa kyrkorna till medeltida skick genom att avlägsna exempelvis predikstolar från 15- eller 1600-talen. Epitafier, psalmtavlor och förstorade fönster vittnar om adelns stärkta ställning, den ökade läskunnigheten och upplysningstiden. Till och med värmeinstallationer från 1800-talet kan vara av kulturhistoriskt intresse.

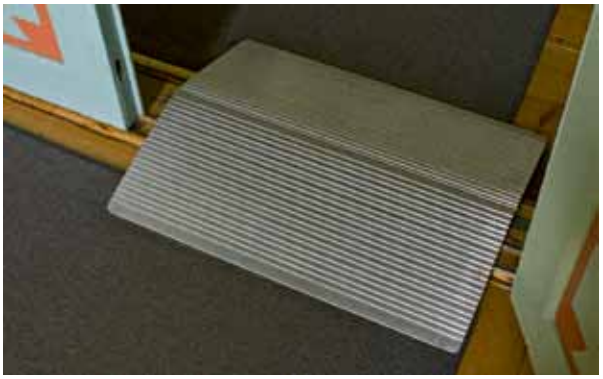

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Tröskelramp i Sorsele hembygdsgård. Ett enkelt avhjälpt hinder och en helt reversibel insats.

Var tid sätter sina spår i kulturarvet utan att det förvanskas eller upphör att vara värdefullt. Tvärtom utvecklas kulturarvet genom dessa förändringar och kan därigenom fortsätta att spela en viktig roll i samhället. Att göra väl fungerande, och helst permanenta, lösningar i bra material och med god design blir tillägg från vår tid som vittnar om när vi på allvar började prioritera frågor om alla människors rätt till kulturarvet.

ANNA ROBERTSSON/VBM

Otillgängligt med skruv i Finnfors.

Sevärd och tillgänglig

MARIA PAULSSON

Sedan 2008 driver Västerbottens museum, inom konceptet Sevärt i Västerbottens län, projektet ”Ökad tillgänglighet till kulturarvet vid Sevärts besöksmål”. Syftet är att göra de utvalda besöksmålen mer tillgängliga för så många besökare som möjligt. Projektet motiveras dels av riksdagens beslut att alla lokaler och platser dit allmänheten har tillträde skulle ha undanröjt enkelt avhjälpta hinder senast 2010. Dels motiveras det av att det är en lika stor rättighet att kunna ta del av kulturarvet som av det övriga samhället. Maria Paulsson arbetar som antikvarie vid Västerbottens museum.

Kulturminneslagens första paragraf slår fast att:

> Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.

Men om ”alla” inte har möjlighet att ta del av kulturarvet, hur ska det då kunna krävas av ”alla” att känna ansvar för det? Åtgärder som syftar till att fler människor kan ta del av, ha glädje av, lära sig av, uppleva, engagera sig i, medverka i och förstå kulturarvet borde därför vara en självklarhet för ett långsiktigt bevarande.

Mellan 10 och 20 procent av Europas befolkning beräknas ha någon form av funktionsnedsättning. I Sverige lever ungefär 1,3 miljoner invånare med en eller flera funktionsnedsättningar: cirka 800 000 personer är döva eller hörselskadade, cirka 600 000 personer är rörelsehindrade och cirka 800 000 reumatiker. Närmare 200 000 personer har synskador eller är helt blinda och cirka 600 000 är dyslektiker.

Dessutom blir allt fler människor allt äldre. Inom några år beräknas en tredjedel av Europas befolkning vara över 60 år. Detta är en resvan generation, som vill fortsätta med sitt aktiva liv oavsett eventuella begränsade rörelseförmågor. Undersökningar visar att man faktiskt avstår att resa på grund av bristen på tillgängliga resmål. Om tillgängligheten får stå tillbaka vid kulturhistoriska besöksmål innebär detta att en stor potentiell målgrupp förloras eller åtminstone begränsas. Ofta följer familj, släkt, vänner eller personliga assistenter med på resan, vilket innebär än fler besökare. Så förutom att motivera god tillgänglighet som en direkt demokra-

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

”Larses” på Rismyrliden. Ett exempel på insatser för ökad tillgänglighet som besöksmålet iordningställt på eget initiativ.

tisk fråga, kan god tillgänglighet också krasst motiveras med ökande besökssiffror och därtill ökande inkomster.

Att arbeta med kulturmiljöer och tillgänglighet kan kanske inledningsvis tyckas innebära problem. Ibland uttrycks oro för att det krävs omfattande byggnationer som kommer att kosta stora summor i en redan ansträngd budget. Andra hyser uppfattningen att begreppen inte går att kombinera, av rädsla att för evinnerliga tider förstöra kulturhistoriskt värdefulla miljöer och därmed autenticitet och trovärdighet.

Tillgänglighet innebär dock i många fall relativt enkla åtgärder. Det kan vara att besökarna hittar till kulturmiljön genom att det finns en bra vägbeskrivning eller GPS-koordinater på en hemsida. Det kan handla om tydlig och enkel information om platsen, tillgång till toaletter, texter med tydliga typsnitt, möjlighet att röra vid föremål, om ledstänger i trappor, sittplatser att vila på eller laktos-, gluten-, och sockerfria kakor i serveringens sortiment.

Sevärt i Västerbottens län arbetar framför allt med information. Inom projektet ”Ökad tillgänglighet vid besöksmålen” är tillgänglig information primär, i form av bättre typsnitt på skyltar och småskrifter samt texter på lättläst svenska (LL) på hemsidan. Inom projektet har anordnats flera seminarier om tillgänglighet. Projektet har även arbetat med inventeringar och förslagit åtgärder för att öka den fysiska tillgängligheten vid några av besöksmålen.

Tre exempel

Finnfors kraftverksmuseum

Den mer än hundra år gamla kraftstationen i jugendstil står intakt med blanka mässingsinstrument, generatorer och turbiner. För den som kan gå och är stadig på benen finns spiraltrappor ner från entréplan till turbinhallen där utställningsföremålen finns. För rullstolsburna personer är det dock omöjligt att komma ner. Utställningstexterna var vid tillgänglighetsinventeringen skrivna enbart på svenska, något som begränsar utländska turisters upplevelse och förståelse av museet.

Som exempel på ett enkelt avhjälpt hinder – vilket en hiss inte hade varit i just det här fallet – framställdes kompendier på svenska, engelska och tyska med föremålstexterna, samt en kartöversikt av turbinhallen. Med kompendiet får rörelsehindrade och andra besökare en uppfattning om vad det är de ser i utställningen, utan att behöva ta sig ner.

Nybygget Rismyrliden

Här visas hur en jordbruksgård kunde se ut på 1800-talet, med ett hus för varje funktion. Gården med sina 13 olika byggnader är ett populärt besöksmål. Under sommarmånaderna får besökare inblick i hur bland annat slåtter, tvätt och bakning gick till på en gård förr i tiden.

Besöksparkeringen ligger cirka 100 meter från gårdens entré, vilket är längre bort än vad som rekommenderas för god tillgänglighet. Projektet bekostade därför en handikapparkering mittemot entrén samt en ny informationsskylt med översiktskarta. Via informationsskylten får alla besökare en tydlig överblick av området – att kunna hitta och förstå sammanhang är också en del av tillgängligheten.

Ratan

Byn hade sin storhetstid som hamn på 1700-talet, men hamn-, lots- och tullverksamheten på-

PETTER ENGMAN/VBM

Drottning Silvia avtäcker den taktila kartan i Ratan tillsammans med Urban Gelfgren från Västerbottens museum.

gick ända in på 1900-talet. Det finns många lämningar kvar från dessa verksamheter, och också från 1700-talets intresse för ”wattuminskningen” – i själva verket landhöjningen – i form av inristade markeringar i klipphällarna samt en mareograf. Ratan är också platsen för det sista slaget på svensk mark som ägde rum 1809.

En bronsmodell av Läckö slott inspirerade till att tillgängliggöra Ratans by i form av en taktil karta gjuten i järn. Idén omsattes till verklighet med hjälp av Västerbottens museum, Robertsfors kommun, Norrlandsgjuteriet i Robertsfors och Synskadades Riksförbund i Västerbotten.

Kartan är placerad i Ratans hamn. Den tredimensionella utformningen gör att synskadade, blinda och seende får en god uppfattning om omgivningen och de kulturhistoriska platserna. Informationen på kartan är skriven med punktskrift. Kartan är lågt placerad så att rullstolsburna har plats med stol och knän under den. Kartan invigdes av drottning Silvia i samband med firandet av Märkesåret 19 augusti 2009.

Skylt, skrift, webb

I Sevärts tillgänglighetsarbete ingår också att kontinuerligt uppdatera de ungefär 300 informationsskyltar som finns utplacerade i länet. Typsnitten justeras, beträffande både storlek och stil, vilket ger bättre läsbarhet för synsvaga och dyslektiker. Sevärts serie med småskrifter om besöksmålen och andra kulturhistoriska platser revideras kontinuerligt med ett rakt typsnitt för bättre läsbarhet. Några av småskrif-

Drottning Silvias tal vid invigningen av den taktila kartan i Ratan 19 augusti 2009

Statsråd, ärade landshövdingar, ärade finländska och svenska gäster.

Det är en stor glädje för mig att besöka Ratans by i Robertsfors kommun. Ratan har en unik kulturhistorisk miljö.

Vårt besök här i Västerbotten och Norrbotten uppmärksammar 200-årsminnet av separationen mellan Sverige och Finland. Men det finns också ett annat 200-årsminne. Det är minnet av Louis Braille. Han skapade punktskriften, ett skriftspråk för synskadade över hela världen. Louis Braille blev genom en olyckshändelse själv blind vid unga år. Hans skriftspråk används än i dag och har hjälpt och förenat många människor runt om i världen.

Detta unika kartprojekt, en taktil karta över Ratan, är ett exempel på hur modern kulturvård arbetar i dag. Den taktila kartan är en kartbild som är gjuten med hus, former och punktskrift. På det sättet kan även synskadade se och känna landskapet.

Ofta är det genom utställningar och skrifter vi får kunskap om olika kulturmiljöer i Sverige. Men även kartor kan berätta en historia. Kartor är så mycket mer än bara vägvisare.

Jag vill gratulera till ett fint kartprojekt och förklarar härmed visningen av den taktila kartan i Ratans by för invigd.

terna är dessutom inlästa av Västerbottensteatern. Länkar till dessa inläsningar läggs ut på Sevärts hemsida.

Cirka 25 procent av Sveriges vuxna befolkning beräknas ha någon form av lässvårigheter, vilket gör att behovet av texter på lättläst svenska är stort. Till de flesta besöksmålen finns därför LL-information på Sevärts hemsida. Här finns också information på engelska.

Västerbottens läns hembygdsförbund har sedan 2006 arbetat med att inventera hembygdsgårdarnas tillgänglighet. Eftersom ett antal av Sevärts besöksmål är medlemmar i hembygdsförbundet har inventeringar gjorts på dessa. Inventeringarna har sedan sammanställts till enklare tillgänglighetsguider, som finns att läsa på Sevärts hemsida. Här kan besökare i förväg få information om parkering, vägar och gångar, trösklar, trappor, ramper, toaletter, utställningstexter, taktila inslag, audioguider, hörslingor och om det föreligger särskilda besvär för allergiker på besöksmålet.

Projektet ”Ökad tillgänglighet till kulturarvet vid Sevärts besöksmål” pågår fram till slutet av 2011. Projektet strävar efter att ge insikt om värdet av tillgängliga kulturmiljöer, så att arbetet med tillgänglighet ska fortsätta och utvecklas som en naturlig del i verksamheternas kvalitetssäkring. Fördelarna med god tillgänglighet till kulturhistoriska miljöer är många – oavsett om man värnar lag, demokrati, bevarande, ekonomi eller folkhälsa. Alla bitarna hänger ihop. För vårt kulturarvs skull är det ett självklart arbete.

SEVÄRT
I VÄSTERBOTTENS LÄN

Sevärt i Västerbottens län är en satsning på ett antal väl valda kultur- och naturturistiska besöksmål i länet. Sevärt startade 1992 av Länsstyrelsen Västerbotten och drivs sedan 2000 av Västerbottens museum. I dag omfattar Sevärt drygt 20 platser samt sex vägar och leder. De besöksmål som ingår i Sevärt ska kunna definieras som typiska, äkta, variationsrika, tillgängliga och intresseväckande.

Läs mer på www.sevart.se

Möte med Kicki Nordström

ANDERS BJÖRKMAN

Kicki Nordström

FOTO I PRIVAT ÄGO

Hur var det att gå på Tomtebodaskolan, Sveriges enda skola för blinda, i början av 1950-talet? Hur var det att som förstaklassare skickas från morfar i Dorotea till internatskolan i Stockholm? Jag har stämt träff med Kicki Nordström som vet. Numera bor hon på Lidingö och driver ett kafé tillsammans med sin man Leo Muhola. Efter en tur med den lite otidsenliga spårvagnen från Ropsten stiger jag av vid Skärsätra hållplats och promenerar upp till Café O'Leo på Pyrolavägen.

Där är det full fart. Kicki och Leo förbereder en cateringleverans som ska till ett studentkalas i Huddinge. Jag vet att Kicki är blind, och har varit blind hela sitt snart 70-åriga liv. Visste jag inte att hon inget ser så skulle jag nog inte tro att det var så. Min spontana oro för hur det ska gå på kaféet när Leo åker i väg till Huddinge visar sig snart vara helt obefogad. Fler föreställningar, förväntningar och fördomar kommer att hamna på skam under vårt samtal.

Försommardagen håller medelhavstemperatur och inne i kaféet är det varmt som i en bastu så vi sätter oss på den lilla uteserveringen. Med ojämna mellanrum kommer gästerna, ibland frågar Kicki mig om det var någon som gick in i kaféet, men för det mesta hör hon precis vad som händer. Raskt expedierar hon beställningarna. Inför min undran hur hon fixar det så ler hon och förklarar att det enda hon inte riktigt klarar är den nya kassaapparaten med pekskärm. Annars är det inga problem.

Kicki Nordström bodde under åren innan hon började skolan tillsammans med sin morfar i Dorotea. Mamman arbetade i Luleå.

Hos morfar i Dorotea

– Vi stod varandra väldigt nära jag och morfar. Ofta var vi ute i skog och mark, tolkade tecken i naturen och följde spår. Det var jättespännande. Dessutom utvecklade det balansen och förmågan att röra sig fritt.

Kicki berättar att hon har samiskt påbrå. Hennes morfar hade varit renskötare. Men det var före Kickis tid.

– Mamma och morfar pratade samiska. Men med mej pratade dom bara svenska. Mamma visste ju att jag skulle gå på Tomteboda. Och hon bestämde sig för att det inte var bra för barn att vara tvåspråkiga. Man skulle bara ha ett modersmål.

Kicki kommer inte ihåg att hon i någon större utsträckning upplevde sig som annorlunda på grund av sin blindhet.

– Fast jag minns ett tillfälle, när morfar hade fått en stödkäpp. Käppen var spräcklig, brun och vit, berättade dom. ”Va fint med en vit käpp”, sa jag. ”Å så får du väl inte säga”, sa mamma. Kanske var det en av de tidigaste gångerna då jag förstod att det fanns lite skam och att jag var annorlunda. Men annars upplevde jag mej nog inte som blind, synskadad eller annorlunda egentligen. Jag var enda barnet i familjen, och jag minns inte att andra barn jag lekte med kommenterade det på något sätt.

– Senare, när jag var hos morfar ett sommarlov fick jag en cykel av honom. Då undrade någon hur det skulle gå. Men förutom att det var svårt med balansen i de djupa fårorna på skogs- och grusvägar var det inget problem.

– Att flytta till Tomteboda var en självklarhet. Det var obligatoriskt och det fanns ingen annan skolutbildning för blinda i Sverige. Jag var nog införstådd med detta ganska tidigt. Eftersom jag är född i december bestämdes att jag skulle få börja skolan ett år efter mina årskamrater. Jag behövde nog det där extra året, men själv ville jag gärna börja så fort som möjligt.

Nästa Tomteboda

Tomteboda var en internatskola, även för dem som hade sina hem i Stockholmsområdet. När Kicki började på skolan flyttade mamman till Hammarbyhöjden i södra Stockholm. De kunde träffas på helger och lov, men under veckorna bodde Kicki på skolan.

– Att det var obligatoriskt att bo där tyckte jag definitivt inte om. När jag skulle tillbaka efter en helg hos mamma grät jag. Det var svårt med dom här separationerna hela tiden. Men sen gick det rätt bra under veckorna. På längre skollov åkte jag ofta upp till morfar i Dorotea.

– Klassen jag kom till var liten. Vi var sju elever, barn från hela Sverige. Det var bra sammanhållning. Flera blev kompisar för lång tid. Det var första gången jag träffade andra blinda barn, men jag tyckte inte att det var något märkligt med det. Nya barn, och nya kompisar bara. Känslan av särskiljande och att vara åsidosatt kom senare, i tonåren, på högstadiet.

På skolan bodde barnen i sovsalar. En storlek med ungefär tjugo barn i varje, och några mindre salar med plats för fyra. Naturligtvis var det en annan disciplin och ordning än den Kicki

hade upplevt som enda barnet hemma hos morfar. Hon berättar att hon nog var lite obstinat av sig.

– Det började tidigt för mej att säja ifrån, och det var dom inte vana vid, ”tanterna” som vi kallade dom.

När den religiöst lagda föreståndarinnan Olga inte ville läsa annat än Bibeln för barnen om kvällarna, då organiserade Kicki som då var i 8–9-årsåldern en ”strejk”.

– Det var några tjejer och jag som klättrade upp på ett högt skåp där Olga inte kom åt oss. Där satt vi och skulle inte komma ner om hon inte läste en saga i stället.

”Tanterna” hade inget med själva skolverksamheten att göra. De höll ordning, såg till att de strikta tiderna för uppgång, ätande och sänggående hölls.

God utbildning

Utbildningen vid Tomtebodaskolan bestod på 50-talet av en åttaårig teoretisk grundskola och därefter upp till tre år med praktisk inriktning.

– Det första vi fick lära oss var punktskrift. Vi hade en träplatta med borrade hål i och träkulor med en pinne som man skulle sätta ner i hålen. Det tränade både det taktila och det motoriska. Jag tyckte mycket om att lära mej punktskriftsalfabetet.

– Stor vikt las vid det taktila över huvud taget, kartor och bilder och sånt. Ju fiffigare lärarna var desto mer taktila grejer kom dom på.

– Dom första fyra åren hade vi samma lärare och hon var jättebra. Vi gjorde skådespel och små sketcher och hon la väldigt mycket tid på att vi själva skulle gestalta våra liv. Vi hittade på pjäserna själva, eller så läste hon något och frågade om vi hade lust att ”spela” det. Så vi fick improvisera själva.

– Skolverksamheten var det absolut inget fel på, vi hade väldigt kompetenta lärare. Jag tror att vi fick bättre utbildning än vad man fick många gånger i andra klasser. Vi var ju så få, lärarna fick mer tid med var och en. Den som sackade efter fick hjälp. Nej, jag har inget att klaga på när det gäller pedagogiken.

– ”Yrkesutbildningen” efter grundskolan var inte ett obligatorium, men man förväntades gå i alla fall ett år. Det gjorde jag medan andra gick alla tre åren. Det skulle vara en slags yrkesförberedelse så att man i alla fall skulle kunna försörja sej som hantverkare. Men utbildningen var väldigt begränsad. Flickorna tänkte dom sig skulle väva och sticka medan pojkarna skulle lära sig binda borstar.

Det hörs att Kicki nog redan då bestämt sig för att inte bli sittandes vid vävstolen eller med stickorna. Inte heller skulle hon komma att följa råden från skolan att helst inte gifta sig och absolut inte skaffa barn. Vid tiden då Kicki Nordström gick i högstadiet ordnades för första gången klasser på Tomteboda som skulle förbereda för vidare studier.

– Själv bestämde jag mej för att det där gör jag senare, nån annan gång. Jag gick i en sån trevlig klass och ville inte lämna mina kompisar. Så jag fick sitta och lära mej väva och sticka under ett år. Vid den här tiden hade man också kommit på att kanske pojkarna skulle få prova vävstolen och flickorna borstbindning. Så jag fick också lära mig binda borstar.

SYNSKADADES MUSEUM

Geografilektion med taktil jordglob på Tomtebodaskolan.

STUDIO GULLERS, STOCKHOLM/SYNSKADADES MUSEUM

Biologilektion på Tomtebodaskolan.

Moderiktigt

– Egentligen hade vi ingen kontakt med barn utanför skolan annat än under loven. Då fick vi också så småningom reda på att vi klädde oss annorlunda, att vi var väldigt omoderna. Efter loven kom vi, framför allt tjejerna, tillbaka och bytte erfarenheter om hur man skulle klä sig. Det var duffel som gällde på den tiden. Alla utanför skolan hade sån då, och jag fick en jag också. Men hade man inte egna kläder så fick man av skolan, och jag vet att vissa killar gick i äppelknyckarbrallor, och det var det ju inga andra grabbar som hade.

– Jag minns att jag en gång, jag kan ha varit 13 eller 14, ville ha såna där tunna strumpor och gick till tanterna som letade i förrådet och gav mej ett par som var ungefär som dagens stödstrumpor. ”Var kommer dom här ifrån då? Marshallhjälpen, eller?” Man snappade upp en del från omvärlden.

Det som Kicki minns som mest bristfälligt på Tomteboda är fritiden, och den är naturligtvis särskilt viktig på ett internat.

– Fritiden på skolan var torftig. Det ordnades väldigt lite aktiviteter. Det fanns inga radioapparater, varför det var så vet jag inte. Vi försökte sysselsätta oss själva. I dagrummet fanns en grammofon där vi spelade skivor som vi hade med oss hemifrån.

– Det var lättare på vintern när man kunde vara ute och åka bob, skidor eller skridskor på skolans isbana.

Kicki berättar att det fanns en förberedd och godkänd backe, men att det förstås var roligare att åka bob och skidor utför en förbjuden brant. På skidor gick det bra att fixa 90-graderskurvan nedanför backen men med bob hände det att man brakade rakt in i staketet som låg framför järnvägsspåret. Som sagt, mina föreställningar om vad blinda gör och kan göra får sina törnar under vårt samtal.

– Och så kunde man gå på ”linjen”. Det var en asfalterad gång där vi gick fram och tillbaka, två och två, eller tre och tre. Egentligen måste vi ha sett ut som stressade råttor. Man pratade och resonerade och det var där kontakten mellan pojkar och flickor skedde. Annars var det bara i klassrummet man träffade killarna. På linjen kunde man möta killar från andra klasser. Man stötte ihop med flit för att få kroppskontakt.

Efter Tomteboda

Eftersom man på Tomteboda tyckte att Kicki var så ”kavat” ansåg man att det skulle passa henne med en tio månaders utbildning på Maria husmodersskola.

– Det var också ett internat, på Södermalm. Det var en väldigt speciell upplevelse att komma dit efter Tomteboda. Jag fick del i ett rum tillsammans med två tjejer från Nynäshamn som redan kände varandra. Jag måste väl ha berättat att jag inte såg, men det var knappt att vi hunnit presentera oss förrän den ena ställde sig framför mej och sa: ”Dej ska jag göra folk av!”

– Bland annat handlade det om rätt kläder, min blommiga kjol tyckte hon var förfärlig, håret var inte moderiktigt och så skulle det vara högklackat i stället för dom sandaler jag gick i.

– Kerstin hette hon, och hon la grunden till något alldeles speciellt. Hon tränade mej, hon sa åt mej att gå ut och handla. Det var hon som skickade ut mej i ”verkligheten”. Hon gav mej

en massa växelpengar, och först trodde jag att hon gjorde det för att jävlas, men så var det inte. Hon skickade ut mej på inköpsuppdrag för att jag skulle lära mej att känna igen mynten. Såna praktiska kunskaper fick man inte lära sig på Tomteboda. Där fick man inte ens ha egna kontanter.

Efter de första tio månaderna på husmodersskolan fortsatte Kicki med en barnskötarutbildning på samma skola.

– Det var en rolig utmaning, och en gedigen och bra utbildning. Jag ville egentligen bli förskollärare och för det krävdes barnskötarutbildning, med praktik från familj och dagis. Under tiden då jag praktiserade på ett daghem i Hökarängen sökte jag in till lärarhögskolan. Jag var på intervju och hade formell behörighet. Då hade man tagit frågan till skolöverläkare Gösta Rodhe som menade att ”det här är inte bra, barn ska inte behöva träffa blinda människor”. Så det blev inget med den utbildningen. Jag jobbade i stället några år som barnsköterska.

Uppmaningen från Tomteboda att inte gifta sig och skaffa barn struntade som sagt Kicki högaktningsfullt i. Sammanlagt fem barn blev det. Och i stället för lärarhögskola blev det etnografi på universitetet.

Svindlande höjder

– Jag var intresserad av mina samiska rötter. Mamma avrådde mej. ”Det är bara konflikter” sa hon. ”Dom bara bråkar med samerna där uppe. Dom är föraktade, du kommer bara att bli ledsen”. Det var en lite konstig grej, att det inte var för att jag inte såg, utan min etniska bakgrund som skulle vara det stora problemet.

– Redan tidigare hade jag kommit att intressera mej för de nordamerikanska indianerna. Tanken var att jämföra dom med samerna. Men efter mammas bestämda avrådande hamnade hela mitt fokus på indianerna.

– Det fanns en föreställning att indianerna i Mohawkstammen i staten New York inte lider av svindel, och att dom därför var särskilt lämpade för byggande av skyskrapor och höga broar. Jag var övertygad om att det var en myt, och ville visa det. Så jag åkte till USA med min sexåriga dotter som ledsagare. Det jag kom fram till efter att ha träffat och intervjuat indianerna var att det inte fanns något alls som talade för att dom var mindre drabbade av svindel än andra. Dom tog dom farliga jobben för att det var dom jobben som fanns. Och många av familjerna jag träffade hade förlorat män, söner och bröder i olyckor på byggena.

Jag ställer förstås den kanske korkade frågan hur hon som blind upplever fenomenet svindel.

– Visst kan jag känna svindel då jag inte har någon ljudvägg omkring mig, när vinden blåser åt alla håll och när jag inte vet om det finns stup eller trappor i min direkta närhet. Det är en mycket obehaglig känsla som jag inte tycker om.

Aktiv pensionär

Sedan januari 2011 är Kicki Nordström pensionär och hjälper Leo med kaféet – när hon hinner. Hennes arbete med invandrarfrågor utifrån humanitära perspektiv fortsätter även efter pensioneringen. Hon har också arbetat mycket med jämställdhetsfrågor, och också ägnat sig åt samernas rättigheter. Under en period var hon president i WBU, World Blind Union, och drev

där framför allt frågor om demokrati och utbildning.

– Jag är med i sameföreningen här, men är inte aktiv, och så startade jag svensk-indianska vänskapsförbundet, som numera är nedlagt.

– Jag skrev 1989 en utredning åt regeringen om flyktingar, invandrare och asylsökande med funktionsnedsättningar. Och just nu skriver jag en skuggutredning, en parallellrapport, till den svenska officiella rapporten som ska gå till övervakningskommittén för konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar.

– Jag är väldigt engagerad i FN-frågor, och tror mycket på FN som institution och företeelse. Vi har startat en lokal FN-förening här på Lidingö. För en tid sedan var Pierre Schori här och pratade om Nordafrika. På tisdag ska vi ha styrelsemöte, och då har vi det här på kaféet så slipper vi gå så långt.

Jag frågar avslutningsvis hur hon tycker att situationen för de blinda och synskadade barnen har förändrats.

– Rehabilitering och habilitering existerade inte när jag var barn, i dag är den väldigt målmedveten och man tränar barnen på olika sätt.

– Det har blivit mycket bättre. Det har det väl för alla barn. Dom är mycket mera i centrum i dag. Barnens behov är mycket bättre tillgodosedda än dom var på vår tid. I dag kanske det inte är bristen på fritidssysselsättningar som är problemet, utan att barnen får för lite tid för eget skapande och lek.

– Det är nog många barn som inte alltid haft det så bra. Men själv har jag haft en väldigt lycklig barndom egentligen, och ett gott liv.

STUDIO GRANATH, STOCKHOLM/SYNSKADADES MUSEUM

Tomtebodaskolans entréfasad 1971.

Tomtebodaskolan

Under decennierna efter 1800-talets mitt började man uppföra institutioner för att ta hand om barn med handikapp. Redan 1808 hade dock ett privat skolinternat startat på Regeringsgatan i Stockholm, *Blindes och Döfstummes Institut*. Från 1812 fram till 1878 bedrevs verksamheten på Djurgården, då ett särskilt institut inrättades för de blinda på Östermalm. Detta visade sig snart otillräckligt, och man beslutade att bygga en ny skola på kronans mark på Tomteboda i Solna socken. Det uppdrogs åt arkitekten vid Öfverintendentsämbetet Oscar Erikson att upprätta ritningar till de nya byggnaderna.

Hösten 1888 stod Tomtebodaskolans huvudbyggnad färdig, liksom flera andra byggnader som sjukstugan och verkstadsbyggnaden. Den första september samma år tog undervisningen i de nya lokalerna sin början. Blindundervisning blev 1896 obligatorisk i Sverige.

Från att under 30-talet ha uppgått till över 200 sjönk antalet elever till cirka 130 för att under en period på 50-talet åter stiga något. Undervisningen utvecklades i stort sett parallellt med de planer som gällde för folkskolan. Nya hjälpmedel togs kontinuerligt i bruk. Punktskriftsbiblioteket för elever inrättades 1932 och 1963 byggdes simhall och idrottsavdelningar.

Under 1960-talet började man integrera blinda barn i den vanliga grundskolan. Reselärartjänster inrättades så att blindlärare från skolan kunde resa ut till synskadade barn och ungdomar i hela landet. Tomtebodaskolan övergick i stället successivt till att bli ett nationellt resurscenter. Vid centret finns även en avdelning för forsknings- och utvecklingsarbete.

Den 6 juni 1986 utexaminerades den sista skolklassen på Tomtebodaskolan. Därmed avslutades en nästan hundraårig epok.

PETTER ENGMAN/VBM

Göran Nygren.

Möte med Göran Nygren

KARIN BERNSPÅNG

Göran Nygren har sedan födseln en CP-skada. Med stor förmåga att se möjligheter i stället för problem tycks nästan ingenting ha fattats honom, det skulle vara att han aldrig kunnat lära sig dansa. Karin Bernspång som träffat Göran hemma i hans kök i Skivsjö ett par mil väster om Vindeln, är reporter på Västerbottens-Kuriren och lärare på Strömbäcks Folkhögskola.

Han sitter vid köksbordet hemma i huset som byggdes redan innan han lämnade Skivsjö första gången. Utanför köksfönstret skymtar grannens vidsträckta vedlager och från rummets långvägg leder verandadörren ut mot sjön och badplatsen vars tillblivelse Göran varit delaktig i. De senaste 27 åren har han haft hustrun Maila vid sin sida och när hon mycket hastig dog vid en rutinundersökning i vintras blev det för första gången riktigt mörkt för Göran. CP-skadan har aldrig känts så tung som ensamheten, men den grånade gentlemannen som bjuder mig på kaffe och bullar en vacker vårdag, samma år han ska fylla 75. Han ger inte upp så lätt.

– Jag har aldrig tänkt på mig själv som handikappad eller sämre än andra. Jag har mina begränsningar som jag har anpassat mig efter.

Brogården

När de jämnåriga hemma i byn skulle börja skolan och lära sig läsa och skriva, var det ingen av lärarna i byn som trodde på Göran. Han hade varit sen med att gå och pratade otydligt. Eftersom han inte kunde klockan skulle han inte heller klara skolan.

– De tyckte sig veta att jag var sinnesslö så jag hamnade på Brogården i Umeå.

Vid det laget hade Göran förlorat sin äldsta bror Lasse, som levde med en grav cp-skada i två år. Han dog ungefär samtidigt som yngre systern Barbro Ingegerd, som bara blev tre dagar gammal. Mellan dem, 1936, föddes Göran.

– Och jag lever fortfarande.

Han fick ytterligare två små friska systrar, men mor Tora var klen och levde inte längre. Pappa Axel hade gift om sig och på gården bodde även de äldre halvsyskonen.

– Min styvmamma behandlade mig väl, men jag kan förstå att hon inte hade någonting emot att jag åkte i väg. Det var ingen bra lösning, men en lösning som pappa accepterade.

Göran skulle fylla åtta år när han tvingades lämna allt han kände till. Åtta mil hemifrån på anstalten i Umeå var vårdarna få och förståelse

utbytt mot disciplin. Pojkarna bodde för sig och flickorna för sig i sovsalar med 15–16 barn i varje. Sammanlagt var de ungefär 80 barn i husen på Storgatan 28, och för att det skulle gå så smidigt som möjligt blev de varje natt väckta klockan två för att gå upp och kissa.

– Om det inte kom något satte de på vattenkranen och om det ändå inte blev något fick vi stryk.

Göran skrattar. Men blir allvarlig när han ska beskriva hur det kändes att ställas åt sidan och skickas i väg för att han inte var som alla andra.

– Det är klart jag var ledsen när jag åkte, men egentligen for jag inte illa där, det har jag aldrig gjort, men det var en speciell miljö.

Brattby

Förmågan att anpassa sig var stark och fick honom att nästan trivas på anstalterna där han tillbringade sin uppväxt. Några gånger per år fick han komma hem, över jul och påsk, och på sommaren. När Göran kom i tonåren blev han förflyttad till Brattby vårdhem utanför Vännäsby där synsättet var ett annat.

– Det blev bättre när jag flyttade dit. Där jobbade mer personal, men inom vården har det alltid funnits fascister som ger patienterna öknamn eller inte betraktar dem som rediga människor. Å andra sidan var det inte så konstigt kanske, det fanns de som gick hela dagarna runt en och samma stolpe.

Precis som på Brogården fanns bland de boende både utvecklingsstörda och psykiskt sjuka, och många av dem var felplacerade, enligt Göran. Minst en fjärdedel skulle aldrig behöva vara där och bara en fjärdedel var helt rätt placerade, tror han. Själv tillhörde han dem som hade hamnat fel, men den som träffade honom då skulle förmodligen inte se att han skilde sig nämnvärt från de andra.

– Man blir den miljö man vistas i, man blir en av dem. Får man inte möjligheten så kan man inte utvecklas heller.

Hem till byn

Men en av de äldre vårdarinnorna såg att Göran inte hörde hemma på institution. En vårdag, året han skulle fylla 14, fick han uppmaningen av henne att åka hem och aldrig återvända. ”Kräv att få gå en vanlig skola i Skivsjö eller var som helst”, var uppmaningen. Det var nära att han hämtades tillbaka till vårdhemmet men i stället gick överläraren i byn med på att testa honom igen och den här gången fick han en bänkplats i skolhuset. Göran började i sjätte klass och läsämnena klarade han utmärkt. I svenska och matematik gick det sämre. Han hann ändå i kapp de andra eleverna så pass bra att han fick fortsätta ytterligare ett år. Sjunde klass avslutades med fullt godkända betyg.

– Svensk rättstavning gick bra men välskrivningen var inget vidare. Det har den aldrig varit.

Full rulle

Göran skrattar igen. Av de spastiska rörelserna märks lite när han dukar fram kopparna. I tonåren var han stark och klarade sysslorna på gården men det blev allt mer slitsamt. Kroppen passade inte för hårt kroppsarbete och med tiden fick han problem med gåendet. På äldre dagar tog han hjälp av rollator och framkomligheten blev bättre men axlarna tog stryk och nu

PETTER ENGMAN/VBM

Trapptur.

när han vill försöka gå bär inte benen. Inomhus rullar han sig fram på en stol. Behöver han något på övervåningen tar han sitthissen uppför trappan, men sedan han blev ensam håller han sig mest i det kombinerade köket och vardagsrummet där även sängen fått en plats. Med minitraktorn klipper han själv den vidsträckta gräsmattan, med sin permobil tar han sig till affären och med den lilla blå mopedbilen kan han kör ända in till Vindeln om så krävs.

Innan Göran återvände hem till Skivsjö för 25 år sedan hade han varit från byn i närmare 30 år. Efter folkskolan erbjöds han en plats på Vanföreanstalten i Härnösand men utbildningen till skomakare blev honom övermäktig så efter några månader återvände han hem igen. Vid 16 års ålder fick han förtidspension, men Göran ville mer. Han anlagstestades med arbetsförmedlingens hjälp och efter fyra månader på Linda säteri i Sörmland hade han betyg i både äggkläckning och foderlära. Men det var inte vad han hade tänkt sig.

Socionomstudier

– Det var väl sjutton om jag inte kunde få en utbildning som skulle ge mig ett jobb så att jag klarade mig.

Han tog en Hermodskurs och fick bland annat stort A i matematik, men efter ytterligare tester på arbetsförmedlingen visste de ändå inte vad de skulle göra med honom. Han fick höra talas om folkhögskolan i Medlefors och tog sig in trots att varken arbetsförmedlingen eller skolledningen trodde att han skulle klara av studierna. En månad in på höstterminen kom rektorn och bad om ursäkt för att han tidigare hade sagt att skolan var alldeles för svår för Göran. Under de tre studieåren kom han fram till sitt yrkesval och de var fyra i klassen som tog sig in på socionomutbildning. Göran gick på Sköndal utanför Stockholm.

– Jag ville visa att jag var någonting värd och klarade av saker.

Inom Stockholms stads arbetsbyrå och Samhall arbetade Göran Nygren som personalman och konsult i många år. Det var tuffa år. Han skulle lösa personal- och utbildningsfrågor och arbetet med att följa upp frånvaron bland de anställda krävde hembesök som gav insyn i andra människors svårigheter.

– Många var alkoholiserade och jag kände mycket för de där människorna. Och när man inte flyr undan utan tar tag i ett problem så möts man av beundran.

Familjeliv

Med besparingstider och övertalighet valde han till sist att gå. Vid det laget hade han gift sig med Maila och när hon ville komma ifrån storstaden återvände de till hemstället där de hann leva 25 år tillsammans.

– Vi blev lyckliga på det sättet att vi hade varandra.

Maila hade barn sedan tidigare men paret fick inga egna. Äktenskapet är det enda allvarliga förhållande som Göran har haft.

– Jag gjorde mina försök, men de sprang när de såg mig.

Självförtroendet fick sig många törnar genom åren men någon bitterhet har han aldrig odlat. Oavsett i vilken miljö han befunnit sig har han varit aktiv och arbetat målmedvetet för det han trott på och tyckt borde göras.

– Jag retar mig på dem som sitter och gnäller och väntar på att någon annan ska agera. Då är det bättre att göra något själv. Jag kan inte göra allt men om man är några stycken som hjälps åt så kan man åstadkomma det mesta.

Med en okuvad vilja och förmåga att se möjligheter i stället för problem tycks nästan ingenting ha fattats honom, men efter en stunds fundering kommer han på vad han alltid önskat men aldrig klarat av.

– Jag har aldrig varit avundsjuk på att andra kan gå men jag önskar att jag hade kunnat dansa och fått krama om flickorna.

På väggen, bredvid sängen, hänger bilder på Mailas barn och barnbarn. På ett av fotografierna sitter han själv bredvid sin kära hustru. Nu är det Göran som får hålla ihop familjen och det, precis som allt annat, vill han klara av själv så länge han kan. Trots samhällets radikala framsteg i synen på och stödet till människor med funktionsnedsättningar, så har Göran egentligen aldrig känt sig diskriminerad. I alla fall inte av sin nära krets.

– I nya möten har jag haft problem när människor inte har trott på mig. I byn har aldrig någon sett ner på mig, snarare tvärtom, jag har mött beundran för att jag klarat mig så bra. Jo, jag har haft ett innehållsrikt liv.

PETTER ENGMAN/VBM

På väg med permobilen.

© MAJ FAGERBERG/BONNIERS CARLSEN IF

”Trollkärringen fattade ett raskt beslut. Hon lät sin egen unge ligga kvar vid vägkanten, men människobarnet stoppade hon i näverkonten, slängde den på ryggen och löpte till skogs.” Maj Fagerbergs illustration till Selma Lagerlöfs berättelse ”Bortbytingen”.

Bortbytingar

CLAES G OLSSON

Utifrån sagor och sägner om bortbytingen diskuterar etnologen Claes G Olsson historiska förklaringsmodeller och nutida attityder och föreställningar om ”de andra” och oss själva. Grundfrågan handlar om tolerans och våra förmågor att acceptera eller förneka människor och företeelser som inte alltid är direkt igenkännbara med vår egen begränsade kulturella och sociala erfarenhet. Vi behöver bli mera medvetna om okunnighetens fördomar och vad som väcker vår rädsla för det okända.

En hustru gick en gång ut från sitt barn; och när hon kommer åter in igen, så ligger två barn jemte sig i vaggan och de voro hvarandra alldeles lika. Hustrun blef förfärad vid denna syn, och springer in till gårdshustrurna och beklagar sig och bad dem för Guds skull komma in och se olyckan. Men när de kommo in i stugan, låg det inte mer än ett barn i vaggan; det andra var borta. Då blef den arma modren ännu mer hjärtängslig och tviflade starkt därpå, att det voro hennes eget barn. Men då de andra qvinfolken bedt henne tillfreds och först se vad det kunde bli af det, tog hon barnet an. Men dock med största förtvivlan i sitt själ. Det blef och allt sämre och ”hapligare” att se på, och Bondhustrun fann då att barnet var ett riktig ”Bortbytes-barn”, och att hennes eget var bortbytt. – Men en dag då hon bakade, bad hon innerligt till Gud och att han ville förlåta henne all synd om det var hennes eget barn; ty hon hade beslutat, att bränna upp barnet lefande i ugnen. Hon tog då barnet och lade det på ungsspaden. Men just som hon skulle skjuta in det i den brinnande ugnen, kom ett qvinfolk (en halt qvinna) ropandes med ett barn på armen: ”Låt mig få mitt barn igen, här har du ditt”.

Texten som är hämtad ur Svenska sagor och sägner, 12, 1959, är en dramatisk berättelse om hur en moder förlorar sitt barn till ett övernaturligt väsen, ett troll eller vittra. Föreställningarna om bortbytingen är en gammal och över Europa vida spridd förklaring till att små barn inte utvecklades som förväntat. Orsakerna till detta kan ha varit flera: förlossningsskador, genetiska skador, sjukdomar, undernäring. När en skada på ett barn var synlig direkt efter förlossningen fick en annan föreställning bli förklaringen, nämligen att modern hade ”försett sig”, sett något otäckt eller blivit skrämd under graviditeten. Denna tanke omfattades fortfarande vid slutet av 1700-talet även av en del läkare.

© MAJ FAGERBERG/BONNIERS CARLSEN IF

”Min man har blivit led åt mig, drängarna föraktar mig, pigorna skrattar åt mig, katten fräser då han får se mig, hunden morrar och visar tänderna, och du är skuld till alltsammans.” Maj Fagerbergs illustration till Selma Lagerlöfs berättelse ”Bortbytingen”.

Saga, sägen, sanning

Låt oss gå tillbaka till den inledande bortbytingssägnen. Hur ”dum” får man vara? Trodde människor förr verkligen att det fanns troll och andra övernaturliga väsen vilka hade makt att ingripa i människornas värld? Trodde människor att trollen ville och kunde byta sina fula och missbildade ungar mot de vackrare människobarnen? Tron på övernaturliga väsen och deras ingrepp i människors liv skall inte överdrivas i efterhand. Snarare är det så att forskarna överbetonat trosföreställningars förekomst genom sina insamlingar. Främst var det latenta föreställningar som togs till i oförklarliga situationer på samma sätt som vi i dag använder allsköns alternativbehandlingar och mer eller mindre verkningslösa preparat när inte etablerad medicinsk kunskap ger oss tillfredsställande svar. Placeboeffekten är dock ett faktum och behovet av förklaringar är universellt. Den så kallade folkliga kunskapen var den kunskap tidigare generationer hade att tillgå när inget annat vetande fanns.

Bortbytingssägnerna bör tolkas som symboliska berättelser. De dramatiserade berättelserna ger oss en möjlighet att förstå hur familjen och främst modern reagerade när hon fick ett barn som inte utvecklades som förväntat utan tvärtom blev allt mera svårskött och krävde ständig passning. De emotionella reaktionerna och de praktiska problemen skiljer sig knappast från i dag. Sägnerna talar om att detta har hänt tidigare, modern är inte ensamt ansvarig även om hon av nödvändighet har tvingats lämna barnet utan tillsyn och kände skuld för det.

I bortbytingssägnerna, liksom i verkligheten, upptäcks först efter en tid att barnet förändrats och inte är som andra. Innan den medicinska kunskapen utvecklats var det inte lätt att se på ett nyfött barn eller förstå att något var fel. Osäkerhet präglade situationen. Genom att betrakta barnet som en byting, vilket inte tillhörde den mänskliga sfären utan ett övernaturligt väsen, friades föräldrarna och framför allt modern åtminstone delvis, från skulden för det inträffade. Också kristendomen innehöll förklaringar till förekomsten av barn med funktionshinder. Då handlade det om ett syndigt och felaktigt leverne. De två barnen i vaggan representerar det tvivel som uppstått om vad det var för barn föräldrarna fått. När endast ett barn åter ligger i vaggan igen är det förvandlat och modern kan inte göra annat än att ta det till sig som sitt eget. Hela tiden längtar hon dock efter sitt rätta barn, ”drömbarnet”, det friska och välutvecklade som i framtiden ska kunna bidra till familjens försörjning.

Sägnerna innehåller också anvisningar för hur man kan få tillbaka sitt rätta barn. Det kunde man göra genom att hota att behandla barnet illa, ge det stryk eller döda det. Trollmodern – som jag tolkar som den goda modern – tålde inte att se sitt barn fara illa och vill ha det tillbaka. Hon är moderns dåliga samvete, den goda modern och en viktig anvisning om att även dessa barn skulle vårdas med omsorg.

I sägnerna är det främst moderns roll som framträder men i bakgrunden finns den äkta mannen och gårdsfolket som vill bli av med det besvärliga barnet. De tycker att det kräver för mycket tillsyn och tär på gårdens resurser, och är utan förhoppning om att barnet ska kunna bidra med något arbete. Modern är den som mest helhjärtat försvarar det missbildade barnet. Denna konflikt tar författaren Selma Lagerlöf fasta på i sin korta novell ”Bortbytingen”

© MAJ FAGERBERG/BONNIERS CARLSEN IF

"…knappt hade bonden hunnit ett stycke uppåt höjden, förrän en liten pojke kom springande mot honom. Han var skön och smärt som ett ungträd…" Maj Fagerbergs illustration till Selma Lagerlöfs berättelse "Bortbytingen".

som finns i samlingen Troll och människor. Hon fångar i berättelsen två synsätt som kolliderar, omvårdnad och acceptans mot en önskan att slippa ifrån ett avvikande, svårskött och tidskrävande barn.

Sagan handlar om en kvinna som fått en bortbyting, men som inte klarar av att behandla trollungen illa, utan försöker göra det så bra som möjligt för honom, trots att alla är emot det, däribland maken. Han försöker på olika vis ha ihjäl ungen men modern griper in och räddar barnet. Till slut bestämmer sig mannen för att överge sin maka, han säger att hon måste välja mellan honom och trollbarnet. Även om hon älskar sin make, och det plågar henne att han lämnar henne, kan hon inte offra barnet. Då mannen går genom skogen möter han en liten pojke. Barnet hälsar och säger att om mannen kan gissa vem han är ska han få veta vart han är på väg. Mannen känner igen pojkens sätt att tala från sin egen släkt och svarar: ”Om inte min son vore hos trollena, så skulle jag säga, att det är du.” Pojken svarar att det stämmer och att han är på väg hem till sin mor. Han berättar att varje gång bortbytingen har behandlats illa har han själv behandlats på motsvarande vis. Fadern vill veta hur det kommer sig att han kunnat göra sig fri från trollen och pojken berättar att när modern offrade något som var mer värt för henne än livet, det vill säga att låta maken gå för att få behålla trollbarnet, så förlorade trollen sin makt över honom själv. Det är moderns omsorg om trollbarnet som har räddat hennes eget barn.

Att döda ett barn

De drastiska råden att hota att skada eller döda barnet var förbjudna tankar, de tjänade främst till att uttrycka förtvivlan över situationen. Det finns dock några få exempel på att fantasin skenat i väg och föräldrarna verkligen försökt sig på att följa sägnernas råd. I ett domstolsfall på Gotland från slutet av 1600-talet dömdes föräldrarna för att ha orsakat sin sons död genom att bära ut det och lägga det i dyngstacken. Barnet hade varit:

> ...mycket siuukligit och skröpeligit, och alt ifrån det halft åhr gammalt warit så att det snart sagt i så många åhr, tegat hwarcken dag eller natt, och ganska wanskäpeligt warit.

Trots att pojken var ett stort vårdproblem hade föräldrarna skött honom i alla dessa år. De hade dock hört från bekanta att man kunde få tillbaka det friska människobarn de egentligen skulle ha haft. En julafton gjorde de slag i saken. Väl inlindad bar de ut pojken och lade honom på dyngstacken där han fick ligga ett par timmar. Efter att de tagit in pojken låg han stilla till juldagens afton då han:

> ...gifwer up sin Anda...därefter blefwe folcke liikt, Munnen som förr war uppdragen till eena örat, då kommit i sitt rätta skick igen, dee samman krumpne lemmarne då uthsträckte och Barnet sedan det warit dödt, så wackert och dejeligit som något barn kunnat wara...

Pojken dog, vilket inte var föräldrarnas avsikt, men symboliskt hade de fått igen sitt friska välskapta barn och normaliteten hade inträtt. För domstolen berättade hustrun Dordi Larsdotter att barnet fötts utan skador. Vid ungefär ett halvt års ålder inträffade något då hon var med sin man ute på ängen för att räfsa hö. Barnet

hade hon lagt väl inlindat i gräset. Plötsligt skrek det till och hon sprang dit och fann då ett ”wanskapeligit” barn. Detta är ett återkommande tema och lyfter fram kvinnans dubbla ansvar för vården av barnen och gårdsarbetet. Modern måste ibland lämna barnen för att uträtta sina nödvändiga sysslor och det är då något händer med barnet. En annan farlig tid var före dopet då det odöpta barnet ansågs vara som mest utsatt för faror.

Under rannsakningen på Gotland deltog kyrkoherden Brygger vilken ansåg att föräldrarna borde ha vänt sig till honom. Prästen gjorde gemensam sak med vetenskapen och förkastade den folkliga okunnigheten och folktrons vidskepligheter. Vetenskapens utveckling och upplysningskampanjer under 1700-talet bekämpade det man uppfattade som folkligfördomar, vidskepelse och okunnighet. Inte minst det medicinska kunnandet och förståelsen för barnens behov ökade. De lärdas blickar riktades också alltmer mot specifika funktionsnedsättningar, blindhet, dövhet, rörelsehinder och psykiska sjukdomar. I Vetenskapsakademiens skrifter beskrevs medfödda missbildningar men också levnadsberättelser som visar att livet kunde vara hyggligt även om man hade en funktionsnedsättning. Avgörande var främst familjens ekonomiska, kulturella och sociala tillgångar. Fattigdomen och den sociala misären var huvudorsaken till människors svårigheter.

Lytestro och likhetsmagi

Medan bortbytingssägnerna berättar om tiden efter barnets födelse är lytesföreställningarna kopplade till graviditetsperioden. Graviditeten, barnets födelse och småbarnsåren var en kritisk period. Både modern och barnet utsattes för fara. En uppenbar risk var att kvinnan under graviditeten kunde ”förse sig” på något obehagligt och skrämmande, vilket kunde inverka direkt på det ofödda barnet i form av en skada. Om en kvinna blev skrämd av en eldsvåda och tog sig på kroppen kunde ett så kallat eldsmärke sätta sig på barnet på samma ställe där modern berört sig själv. Satte hon handen mot marken avledde hon skadan. Blev hon skrämd av en hare kunde det leda till harmynthet hos barnet.

Fantasiassociationer

Den gravida kvinnans åsyn av djur är en vanlig förklaring till skador och avvikande beteenden i lytesberättelserna. ”Krängsjuka” kopplades samman med ormar, ”gåsalyte” kunde förklara att ett barn lät som en gås. Också sammanväxta fingrar eller tår kunde förklaras som gåsalyte. I en berättelse talas som en ung kvinna som under graviditeten såg en elefant på ett zoo. Hon förundrades över att elefanten svängde med snabeln. Hennes barn blev litet och klent och riste med huvudet som elefanten gjort. Fallandesot, epilepsi, kunde förklaras av att den gravida modern sett ett djurs dödsryckningar. Även synen av personer med något lyte ansågs kunna resultera i samma lyte hos barnet. Etnologen Inger Lövkrona pekar i uppsatsen ”Det är bestämt en byting” på att den gravida kvinnans rörelsefrihet var begränsad, helst borde hon hålla sig nära hemmet. Det ökade männens möjligheter att kontrollera den gravida kvinnans sexualitet.

När ett barn föddes med en skada eller avvikande beteende kunde det hända att modern kom ihåg en tidigare händelse och kopplade

samman denna med barnets skada. Tanken är inte ovanlig i dag heller. Vi gör liknande sammankopplingar, genom våra fantasiassociationer, vilka riskerar att leda till felaktiga slutsatser. Också i dag är vi påverkade av magiska och felaktiga förklaringar som i värsta fall kan bli ett hinder för att närma oss andra människor även om detta inte skall överdrivas. Vi måste vara medvetna om gamla tankestrukturer som ”den falska logiken”, likhets- och beröringsmagin, dessa tankar är inte långt borta. Den ”falska logiken” är när vi felaktigt uppfattar att något äger rum som en följd av något som hänt tidigare, orsak och verkan feltolkas.

Likhetsmagin utgår från tanken att ”lika botar lika”, att i utseendet blir en verkning lik sin orsak. Så anses ibland sjukdomar kunna botas med en växt eller rot som liknar sjukdomen eller det organ som drabbats. Färg och form har stark associativ kraft. Beröringsmagin kommer av tanken att det som en gång varit i beröring med en person eller ett föremål står i förbindelse med detta. Det är lätt att känna igen sig i denna tanke. Det är bara att se sig omkring bland alla föremålen i hemmet. De är alla berättelser om något, om sammanhang vi minns.

Det vi uppfattar som naturligt och normalt kan också bli ett hinder för att närma sig andra människor. Ju mer fångna vi är i normativiteten, i orealistiska ideal om vad som är normalt, förmedlade inte minst av massmedia, desto mer intolerant, inskränkt och oförstående riskerar vår syn på andra människor att bli. Dyrkan av fysisk styrka, perfekta kroppar, yttre skönhet och framgång kan verka uteslutande. Att bläddra i mina barnbarns skvallertidningar är rena skräckupplevelsen, vad är det för ideal som förmedlas? Hur mycket tar vi till oss av dessa idealbilder och galna värderingar? Där finns inte mycket plats för det som faller utanför idealen. Det är en förvrängd normalitet som påverkar vår syn på människor som inte passar in i ramen och leder till intolerans. Vi måste lära oss acceptera att vi alla är olika och att det är det som förenar oss som människor. Fortfarande finns mycket att göra för att samhället skall bli tillgängligt för alla. På samma sätt som modern i sägnerna efter att ha kämpat med sina känslor av förlust tar till sig det funktionshindrade barnet bör vi alla motverka oförstående och okunnighet, diskriminering och samhällets fysiska hinder.

Få tror i dag på troll eller andra övernaturliga väsens tillslag mot människor. De magiska förklaringarna är dock inte långt borta, de tycks ligga där och skvalpa i vårt kollektiva undermedvetna. Bortbytingen kan ses som en metafor för dessa tankar.

KÅLABODA LANTBRUKSMUSEUM

Hjördis Widmark i Kålaboda.

Hjälpmedel

Till det som brukar anföras när människan ska skiljas från djuren hör bland annat vår förmåga att tillverka och använda redskap. Nu lär det förvisso finnas exempel i djurriket på arter som också kan sägas utnyttja redskap eller verktyg. Emellertid är skillnaden mellan människan och exempelvis schimpansen mer än milsvid när det gäller dessa egenskaper. På gott och ont är det våra förmågor att konstruera, utveckla och använda manicker och mojänger som gör att vi är där vi är. Trots våra egentliga ofullkomligheter. Vi kan ju varken flyga, gå på vattnet, skåda molekyler eller tala så högt att det hörs över oceanerna. Och så kan vi det alltså ändå, med hjälp av våra redskap, eller hjälpmedel.

En cykel benämner vi vanligtvis inte ”hjälpmedel”, men en rullstol. Inte kikaren, men kanske glasögonen. Begreppet ”hjälpmedel” förknippas ofta med begreppen ”funktionsnedsättning” och ”funktionshinder”. I Sverige har vi ett särskilt institut, Hjälpmedelsinstitutet, som på sin hemsida beskriver sig som ”ett nationellt kunskapscentrum, ett nav inom området hjälpmedel och tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning”.

Utan att fördjupa oss i själva begreppsapparaten kan vi konstatera att hjälpmedel avsedda att öka den vardagliga tillgängligheten för människor med funktionsnedsättningar har funnits långt innan det fanns något institut. Som med mycket annat var i äldre tider avståndet mellan brukare och tillverkare, mellan konsument och producent, kortare än i dag. Ävenså beträffande hjälpmedel för människor med funktionsnedsättningar.

Kålaboda

Hjördis Widmark föddes 1924 med en CP-skada. Talet och rörelseförmågorna var drabbade. Med hjälp av stöd lärde hon sig gå. En olycka

KÅLABODA LANTBRUKSMUSEUM

Hjördis Widmark i Kålaboda i sin motordrivna trehjuling.

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Kålaboda lantbruksmuseum.

gjorde emellertid att hon från 10 års ålder blev rullstolsburen under resten av sitt liv. Rullstolen designades speciellt för Hjördis och byggdes av smeden Gottne Sundbom i Kålaboda halvannan mil nordväst om Ånäset där Hjördis levde sitt liv. Stolen med stora hjul fram och ett litet bak har en sittkorg i trä och blev Hjördis sitt- och arbetsplats under hela hennes liv.

En annan man på orten, rörmokaren Lennart Henriksson, byggde 1945 en batteridriven trehjuling till Hjördis. En laddning räckte till ungefär 12 kilometers körning. Brodern Petrus laddade fordonets tre batterier. Förflyttningen mellan rullstolen och den motordrivna trehjulingen sköttes med en specialtillverkad ”brygga”. Ett annat hjälpmedel som specialtillverkades

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Armproteser från 1950-talet på Medicinhistoriskt museum.

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Helbensprotes från cirka 1930.

var den långa tång som Hjördis kunde använda för att plocka upp saker från golvet eller sträcka sig efter saker i köks- och klädskåp. Till och med synålar kunde hon fiska upp med tången.

På Kålaboda lantbruksmuseum har man inrett ett rum där Hjördis Widmarks båda fortskaffningsmedel visas tillsammans med möbler och andra föremål från hennes hem.

NUS

I den gamla badavdelningen från 1921 på det som i dag heter Norrlands universitetssjukhus (NUS) i Umeå finns sedan 2004 Medicinhistoriskt museum. Här ges ett kulturvetenskapligt perspektiv på hälsa, sjukdom och vård. I den gulblekt kaklade rotundan har man samlat redskap, instrument, apparater och hjälpmedel från mer än 300 år av varierande vård. Förtjusningen är möjligen något skräckblandad, och övertygelsen att man hellre är sjuk, skadad, funktionshindrad i dag än förr i tiden blir påtaglig.

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Rullstol i rotting är från tidigt 1900-tal.

KÅLABODA LANTBRUKSMUSEUM

Museet öppnades på initiativ av Kålaboda Byalag 1977 i ortens skolhus som då stått tomt under ett decennium efter att ha använts som skola i närmare 80 år. Här finns mer än 2000 föremål med anknytning till bygden och dess historia. Museet håller öppet på söndagarna i juli.

Mer information:
http://www.kalaboda.se/index.php?id=Kultur

MEDICINHISTORISKT MUSEUM

Museet ligger i byggnad 9A på NUS och hålls under terminerna öppet tisdag och onsdag kl 12–15.

Mer information:
www.medhistumea.se/

RÖKÅBYGDENS BYAFÖRENING

Klara Lundqvist.

Öden i Rökåbygden

I boken *Hä ska du vetta å hä väijt du… Boken om Rökåbygden och dess historia* berättas bland annat om två personligheter i bygden, som båda hade olika slags funktionsnedsättningar. Vi får inblickar i hur vardagen kunde te sig när olyckor eller sjukdomar slagit till och resultatet blivit en permanent funktionsnedsättning. Rökåbygden ligger i Malå kommun.

”Gamm-Örn”

Johan Anton Örnberg, kallad ”Gamm-Örn”, var född 1819 i närheten av Raggsjö. Gamm-Örn var inbegripen i en tävling om vem som var bäst på yxkastning. Det bar sig inte bättre än att han skadade sig riktigt illa den gången. När han, liksom de andra, kastade mot det utsedda trädet gjorde yxan en rikoschett, fastnade i hans knä som skadades så allvarligt att han blev stelbent, med benet pekande bakåt. Det var inte tal om några operationer på den tiden och någon protes fanns inte heller att tillgå. Han tillverkade själv ett träben som han fäste med remmar runt låret. Smeknamnet ”Trebäijne-Örn” hade således dubbelbottnad betydelse.

Han var en hetlevrad man och som många andra gubbar tog han sig gärna ett ”järn” nu och då. Vid ett tillfälle när han kom i slagsmål, slet han loss träbenet och använde det som tillhygge. Konsekvensen blev att han fick fara hem och reparera sitt träben.

”Jakobs Klara”

Klara var född i Strömfors 1860 och hette Jonsdotter-Ström. Sina första år tillbringade hon hos sin mor, som var gift med Jonas Persson ”Sleka-Jonk” i Strömfors. Men vid 10 års ålder hämtade hennes far, Jakob Ström, hem henne för han ville ta ansvar för sin dotters uppväxt, vilket var mycket ovanligt på den tiden. Hon gifte sig sedermera med Jakob Lundqvist i Rökå och är därmed stammoder till många av bygdens ättlingar. Hon dog 1951.

Vid en diskbråcksoperation på Vanföreanstalten i Härnösand skadades en del muskler och nerver varvid Klara blev stel i ryggen. I 40-årsåldern drabbades hon av benröta i ena benet och tvingades amputera det. Hon blev tvungen att gå med kryckkäppar, eftersom det inte var tal om benproteser vid förra sekelskiftet. Inomhus förflyttade hon sig med hjälp av en stol som hon sköt framför sig. Trots sitt handikapp var hon ändå aktiv. Märta Örnberg minns att hon fick följa Klara på promenad till Rökåberg emellanåt. Hon hoppade på sina kryckor hela vägen, fram och åter men var tvungen att vila halvvägs, vid en speciell sten.

Tack till Inga-Britt Hultmar, Rökåbygdens byaförening, som gjorde oss uppmärksamma på berättelserna.
Hä ska du vetta å hä väijt du… är utgiven av Rökåbygdens byaförening 2005.

Öppet för alla – en handbok

Under åren 2008–09 samarbetade Västerbottens läns hembygdsförbund med Stockholms läns hembygdsförbund i projektet *Hembygdsgårdar för alla*, som finansierades av Allmänna arvsfonden. Projektet syftade till att göra hembygdsgårdar mer tillgängliga för besökare genom inventeringar och rådgivning. Stockholms läns hembygdsförbund hade drivit projektet sedan 2006 under ledning av Gunnar Häger, som har lång erfarenhet av tillgänglighetsarbete inom kulturområdet. Inom projektet gjordes åtskilliga besök på hembygdsgårdar runt om i respektive län, där handlingsplaner för tillgängligheten upprättades.

Ytterligare ett resultat av projektet är boken *Öppet för alla. Tillgänglighet på museer och hembygdsgårdar*. Boken, författad av Gunnar Häger och utgiven av Västerbottens läns hembygdsförbund, är en handbok om hur man kan tillgängliggöra sin hembygdsgård på olika sätt. I boken ges en mängd tips på vad som kan göras med små insatser, men också en inblick i vad lagarna säger, vad tillgänglighetsbegreppet innebär och hur man gör information tillgänglig.

Beställ boken från Västerbottens läns hembygdsförbund, 090-17 18 00, eller från Stockholms läns hembygdsförbund, 08-30 21 80. Boken kostar 65 kr.

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Torvsjö kvarnar.

Länktips

Access Sweden – www.access-sweden.se
Boverket – www.boverket.se/Bygga--forvalta/Enkelt-avhjalpta-hinder
Centrum för lättläst – www.lattlast.se
DHR – www.dhr.se
Handikappförbunden – www.hso.se
Handikapphistoriska föreningen – www.hhf.se
Handisam – www handisam.se
Hjälpmedelsinstitutet – www.hi.se

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Smedjan på Gammlia.

Fint flyttfynd

ANDERS HUGGERT

Intressanta byggnader skall naturligtvis helst stå kvar och vårdas på plats. Men det händer emellanåt att en flyttning är själva förutsättningen för ett bevarande. Så förhöll det sig med en gårdssmedja i Mårtensboda i Lövångers socken. Den skulle byggas om till gäststuga. I stället förvärvades smedjan med fast inredning 1985 av Västerbottens museum i Umeå och ingår nu som en betydelsefull del i allmogemiljön på friluftsmuseet Gammlia. Arkeologen Anders Huggert berättar om en märkvärdig upptäckt som gjordes i samband med flytten

Själva smedjan är en ”fyrknutsbyggning” och utgörs – med andra ord – av ett enda timrat rum. Längs byggnadens ena långsida finns emellertid en enkel tillbyggnad; en brädbyggd bod, som har pulpettak – direkt anslutande till smedjans takfot. Boden har separat ingång, men står också i direkt förbindelse med smedjan genom en invändig dörröppning. I boden förvarade smeden framför allt träkol, men även diverse järnskrot, som samlats in i bygden för att tjäna som råvara i smidet. När boden, i samband med flyttningen våren 1986, tömdes på sitt innehåll visade det sig, att materialet i skrotdepån genomgående var av hög kvalitet. Där fanns exempelvis flera utrangerade plogbillar, nötta lieblad och kasserade yxhuvuden. En hel del sådant togs tillvara och följde med vid flytten.

Kulturhistorikerns trägna arbete med skrotpartiet i boden gav också ett nära nog sensationellt resultat. Där låg nämligen ett yxhuvud av senmedeltida typ!

Yxhuvudet

Yxa och täljkniv var de gängse verktygen vid byggenskap och slöjdande i trä i äldre tid. Sågen var ett något senare påfund. Det utvecklades olika typer av yxor utifrån särskilda funktionella krav – eller snarare behov. En nutida slöjdare grupperar beståndet av sådana verktyg i huggyxor respektive bilor, där bilan mest används för att behugga och jämna till slöjdämnen. Man kan säga att bilan i äldre tid även fyllt hyvelns funktion. Det nu aktuella yxhuvudets form visar att det här är fråga om just en bila.

Föremålet mäter från egg till bane 20,5 cm. Eggen är svagt böjd och från hörn till hörn ungefär 9 cm lång. Bladets rygg/framsida är i det närmaste rak. Dess buk/undersida är konkav

MARGARETA RANTATALO/NORRBOTTENS MUSEUM

Timmerman i arbete med en tung och bred bila. Kalkmålning från tidigt 1500-tal i Nederluleå kyrka.

och bildar en flack båge från eggens hörn till huvudet/skafthålken. Bladet är vid huvudet 3,4 cm brett och 2,1 cm tjockt. Den markant utdragna skafthålken mäter 7 cm och är avsneddad från nacke mot hals. Skafthålet är helt genomgående och koniskt till formen; i mynningen i stort sett rektangulärt, 4,5 x 3 cm, och i den andra änden ovalt, 3 x ca 1,5 cm. Huvudet är skadat i skafthålets främre del. Bilan väger inte mer än 0,7 kg.

När det gäller åldern, finns vid bedömningen inget annat att utgå ifrån än föremålets fysiska form. Själva fyndplatsen i smedjan ger ju inte någon upplysning i det avseendet. Redan vid ett tidigare tillfälle har det på en annan fastighet i Mårtensboda påträffats en bila av medeltida typ. Den låg i åkern vid själva gårdsplatsen och har bedömts av antikvarien Gustaf Hallström, som med en ”hastig minnesskiss” beskrev den i sin omfattande artikel från 1942 om fynd och fornlämningar i Lövångers socken. Några år därefter uppsökte museiintendenten i Skellefteå, Ernst Westerlund, gården och dokumenterade bilan genom att göra en konturteckning i skala 1/1 som finns på Västerbottens museum.

Genom Westerlunds dokumentation står det klart, att bilan är av grövre slag – stor och bred och uppenbarligen betydligt tyngre än den som hittades i smedjan. Teckningen visar, att bilan från egg till bane mäter 23 cm och den svagt böjda eggen är hela 25,5 cm lång. Eggpartiet är något utsvängt i bladets rygg och framför allt i buken. Skafthålken sticker ut 10,5 cm och är faktiskt avsneddad på precis samma sätt som på exemplaret från smedjan.

Yxhuvudet från smedjan i Mårtensboda före konservering.

VBM FOTOARKIV

Funktion och tid

De tunga och breda bilorna var specialverktyg, som utvecklats för planhuggning av väggstockar, bjälkar och plankor. Bruket av bila i byggenskap i medeltidens samhälle kan illustreras med samtida bilder. Här ligger det – av geografiska skäl – naturligtvis nära till hands att hänvisa till en framställning i kalkmåleriet i Nederluleå kyrka, Norrbotten. Bilden visar en timmerman som med bila skräder (planhugger) bredsidan på en planka; ett spån fläks just av. Inför arbetet har plankan lagts upp tvärsöver ett par bjälkar och samtidigt stabiliserats med dymlingar. Målningen är signerad av den framstående konstnären

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Smeden Patrik Hjort i Gammlias smedja. Öppningen till fyndboden syns bakom smeden.

Albertus Pictor (ca 1440–1509) och utförd någon gång under tidigt 1500-tal.

Det finns också medeltida bilder som visar att timmermannen i sin verktygsuppsättning hade mer än en typ av bila – kanske en tyngre och bredare för främst grövre bearbetning och en mindre för detaljarbetet.

Då det gäller bedömningen av bilors ålder finns det dessutom ett genom särskilda fyndomständigheter väl daterat källmaterial att hänvisa till: exempelvis en bila som påträffats vid arkeologisk undersökning av medeltida kulturlager i staden Amsterdam. Den bilan låg i ett lager som bildats under 1400-talets senare

och 1500-talets förra del. Ett par andra i sammanhanget intressanta exemplar påträffades vid arkeologisk undersökning av en borg på Jylland. Borgen var i bruk vid mitten av 1200-talet och förstördes redan i början av 1340-talet.

Själva arbetsprocessen vid bilning av byggnadstimmer under medeltid och senare kan studeras genom huggmärken i bevarade byggnader. – En av timmer uppförd byggnad kan dateras med hjälp av årsringarnas tillväxtmönster (dendrokronologi). Det har genom sådana undersökningar visat sig, att det i södra och mellersta Norrland fortfarande finns ett förvånansvärt omfattande bestånd av medeltida träbyggnader.

Mårtzbränna

Mårtensboda existerar inte som taxeringsenhet under medeltiden, eftersom byn inte förekommer i 1543 års jordabok. Emellertid kan redan vid den tiden någon form av nybyggesverksamhet ha varit på gång. På en karta från 1661 finns nämligen ortnamnet Mårtzbränna; närmast innebärande att en person vid namn Mårten där anlagt en bränna – det vill säga först avverkat timmerträd och sedan svedjebränt hygget, för att odla råg och rovor och slutligen där få gott betesland till boskapen. Timret kom naturligtvis väl till pass då det gällde att uppföra de för verksamheten nödvändiga byggnaderna.

År 1543 fanns det 148 skattebönder i hela socknen. Enligt en uppbördslängd från 1413 var taxeringsenheterna då endast 20 till antalet. De benämns rök(-ar) och det är inte känt vad detta begrepp egentligen motsvarar i fråga om antalet brukningsenheter eller hushåll. 1413 är Lövånger (Lefångr) egen församling och eget pastorat. Tidigare, på 1300-talet, var Lövånger kapellförsamling under Skellefteå.

Förteckningen i 1543 års jordabok visar, att merparten av socknens byar var belägna i kustbygden och då främst i trakten av kyrkan. Till socknen hörde på den tiden också området kring Bureälvens övre del och kring sjön Burträsket. Där finns – enligt förteckningen – byarna Gamblabyn (Gammelbyn/Burträsk), Swartatiernen (Svarttjärn) och Silium (Bursiljum). Just i området mellan senmedeltidens bebyggelse i kustbygden och den vid Bureälvens övre del ligger 1600-talets Mårtzbränna. Gårdsplatsen hade tagits upp överst i ett från kustbygden inskjutande dalstråk och då i den vildmark som därifrån sträckte sig ända fram till bursiljebygden. – Hemmansägaren Gösta Marklund (1918–2010) i Bursiljum berättade en gång för mig, att man förr i tiden inte använde benämningen Mårtensboda. Det hette i stället ”uta Skojom”. Om Bursiljum sade man däremot ”upi Siljum”.

Den märkliga bilan från smedjan i Mårtensboda ger på sitt sätt en direkt kontakt med senmedeltidens timmerbyggnadskonst. Vid den tiden pågick i Västerbottens kustbygder både en fortlöpande förtätning av befintlig bebyggelse och en bygdeexpansion. Boskapsskötsel var mer betydande än åkerbruk och kombinerades med jakt och fiske. Tjärbränning och diverse hantverk och handaslöjder var betydande binäringar. Smedjan i Mårtensboda är ett mer sentida belägg för smidets betydelse i sammanhanget. – Slutligen skall i sammanhanget nämnas, att Västerbottens museum 1971 dokumenterade traditionellt liesmide hos Helmer och Bengt Lundgren i Hötjärn, Lövånger.

nära notiser

Under denna rubrik är korta notiser från länets hembygdsföreningar och museer välkomna. Program, projekt och initiativ är spännande och viktigt för andra att ta del av.

Ordförandeskifte i förbundet

Under året har Västerbottens läns hembygdsförbund fått ny ordförande. Sture Bäckström från Sikeå avgick efter sju år på posten. Till ny ordförande valdes Bo Nilsson, Bjurholm. Här berättar de själva om erfarenheter och framtidsutsikter.

PETTER ENGMAN/VBM

Sture Bäckström.

ANDERS BJÖRKMAN/VBM

Bo Nilsson

Sture Bäckström:

Efter elva år i förbundets styrelse, varav sju som ordförande, är det dags att trappa ner. Inte på grund av att intresset svalnat, men av hälsoskäl.

När jag ser tillbaka på åren som gått inser jag att mycket hänt. Särskilt glädjande har varit att antalet medlemsföreningar ökat hela tiden. I många fall som ett resultat av framgångsrikt värvningsarbete från styrelsemedlemmar, i andra fall har vår förnämliga hembygdsförsäkring varit tungan på vågen. Vid sidan av hembygdsföreningar har även stiftelser och byaföreningar med kulturbevarande ambitioner valt att ansluta sig till hembygdsförbundet – 39 medlemsföreningar år 2000 hade tio år senare blivit 62.

För att åstadkomma ett rundare Västerbotten har konferenser och årsmöten spritts ut i länet. Genom hemsideskurser har förbundet försökt bidra till en modernisering av föreningarnas administration och därmed underlätta kommunikationen mellan förbund och förening.

Förbundsstyrelsen har också haft ambitionen att stärka hembygdsrörelsens roll i det moderna Sverige. Mångkultur har varit ett tema som bland annat resulterat i seminariet "Kulturarvet och toleransen" med deltagare från de fyra nordliga förbunden. Hur möter vi våra nya svenskar? Kan vi bidra till deras inlemmande i vårt samhälle? Kan hembygdsrörelsen bidra till ett tolerantare Sverige?

Vår publiceringsverksamhet har hållit en hög och jämn takt under åren. Tidskriften *Västerbotten* är etablerad som landets ledande hembygdstidskrift. "Hus med historia", 2010 års stora projekt med 15 miljoner i potten för underhåll av hembygdsgårdar i Sverige, har också lämnat bidrag till några av våra hembygdsgårdar och mer pengar kommer under 2011.

Men det är inte läge att slå sig till ro. Nya utmaningar finns framför oss – hur kan vi överbrygga generationsklyftan i

våra föreningar? Hur når vi ut till våra nya svenskar? Hur kan vi få alla hembygdsföreningar att ansluta sig till förbundet?

Jag vill rikta ett varmt tack till personalen vid Västerbottens museum för ett fint samarbete och ett stort stöd under mina år som förbundsordförande. Jag tackar till sist västerbottnisk hembygdsrörelse för att jag fått förmånen att leda förbundets arbete.

Bo Nilsson:

Bondpojke, från Fällforsheden i Vännäs. Numera Bjurholmsbo. Utbildade mig till lärare i slutet av 50-talet. Arbetat som lärare, yrkesvägledare, skolledare, och under de sista 35 åren vid Umeå universitet med kompetensutveckling av skolpersonal nationellt och internationellt. Föreningslivet har alltid varit viktigt för mig då jag trivs med att verka inom sociala grupperingar där man samverkar för gemensamma målsättningar. Som nybliven ordförande för Hembygdsförbundet har jag fått mycket god hjälp av personalen vid Västerbottens museum med att sätta mig in i verksamheten. Jag blir imponerad över den bredd och allsidighet som finns på museet.

Mångfald är något, som jag gärna vill verka för och det är inget nytt för de flesta inom hembygdsrörelsen. *Samverkan* är det andra nyckelordet som jag känner starkt för. Det handlar då om samverkan på alla plan både lokalt och regionalt mellan föreningarna, men även genom nätverk, som innefattar myndigheter och nämnder.

Hembygdsförbundet med alla sina föreningar har ett brett nätverk att vårda. Problemet är inte att skapa nätverk, utan att vårda det som ett blodomlopp där alla grenar upplever sig viktiga. Tidskriften *Västerbotten* ser jag som väldigt viktig för Hembygdsförbundet, då den dokumenterar kärnverksamheten inom hembygdsrörelsen. Jag vill därför göra vad jag kan för att tidskriften ska få den uppmärksamhet som den så väl förtjänar. Här handlar det om konkret samverkan kring centrala frågor. Jag ska inte gå in och styra tidskriften, men är gärna med i en dialog för samverkan. Tidskriften kan genom artiklar om lokala föreningars verksamhet bidra till att uppmärksamma många banbrytande insatser bland annat när det gäller mångfaldsfrågor. Det finns ett talesätt som jag gärna använder: ”Den som inte syns – finns inte”. Marknadsföring är viktig och här kan tidskriften synliggöra det vi arbetar för och med.

HEMBYGDSFÖRSÄKRINGEN

Sveriges Hembygdsförbund

Förmögenhetsbrott

I grundförsäkringen som omfattar alla föreningar som är medlemmar i Sveriges Hembygdsförbund ingår en förmögenhetsbrottsförsäkring. Ersättning lämnas för föreningens förlust då en förtroendevald eller anställd gjort sig skyldig till något av följande förmögenhetsbrott:

- Förskingring, undandräkt eller grov förskingring
- Trolöshet mot huvudman
- Bedrägeri eller grovt bedrägeri
- Stöld, snatteri eller grov stöld

Ersättningen betalas ut först då en dom vunnit laga kraft. Högsta ersättning som lämnas är 10 basbelopp (1 basbelopp 2011 = 42 800 kr) och självrisken är 20 % av ett basbelopp.

För att förebygga att föreningen orsakas skada är föreningen skyldig att anlita en kompetent revisor som granskar föreningens räkenskaper mot styrelseprotokoll och dylikt. Vid misstänkt skada har föreningen en räddningsplikt, det vill säga måste utan dröjsmål polisanmäla och förhindra att ytterligare brott begås.

Sedan 2005 har 4 förmögenhetsbrott anmälts till försäkringskansliet.

Påminnelser

Det finns fortfarande bidrag att ansöka om för de föreningar som vill förbättra sin säkerhet.

Den uppdaterade försäkringsteckningen måste skickas in även om försäkringsbehovet är oförändrat.

Har ni frågor kontakta försäkringskansliet!

Hembygdsförsäkringen,
Östra Långgatan 30A, 432 41 Varberg
hembygdsforsakringen@hembygd.se
0200-22 00 55

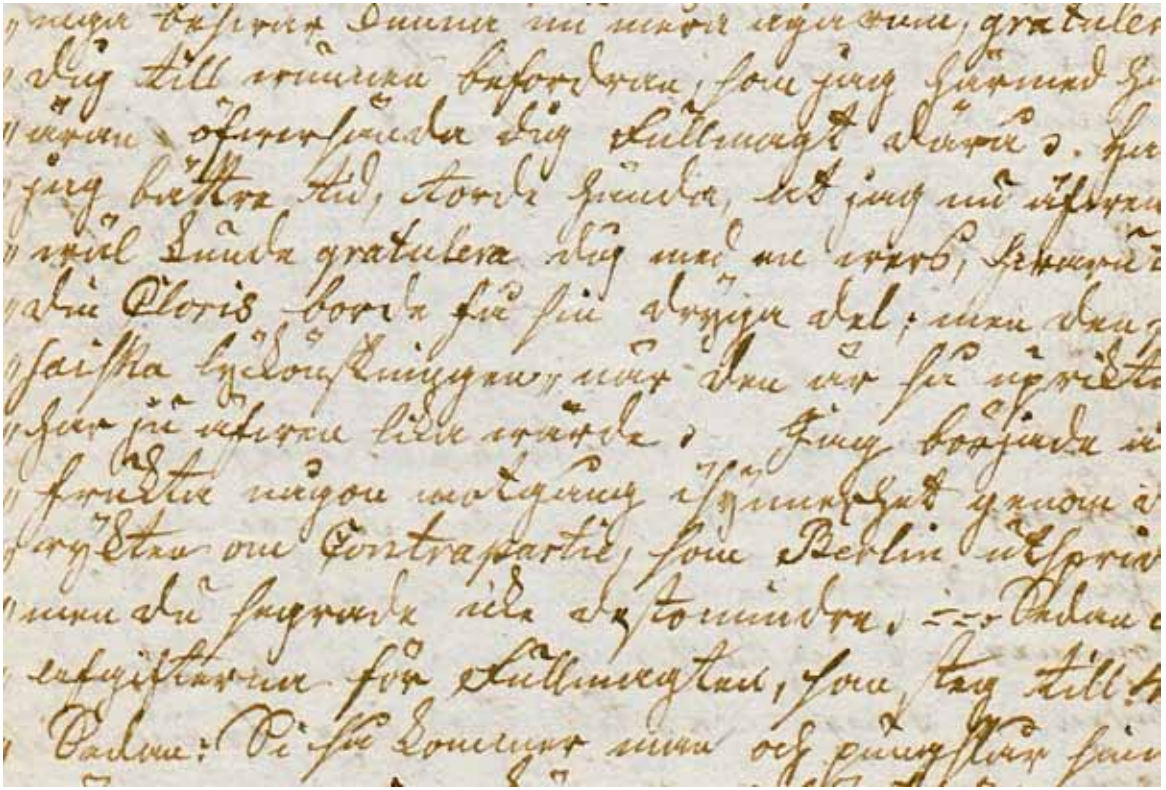

Ett fragment från 5000 sidor handskriven text.

I nästa nummer …

…handlar det om Pehr Stenberg (1758–1824), en enkel bondson från Stöcke utanför Umeå med gott läshuvud och som efter studier vid Åbo universitet arbetade som präst på Backen. Förutom prästsysslan ägnade han sig åt topografi, botanik och dialektstudier, vilket bland annat resulterat i en ordbok över Umebondskan och en geografisk beskrivning av Umeå socken. Hans största opus är en omfattande och mycket levande självbiografi på nästan 5000 tätskrivna sidor, vilken ger goda inblickar i samtidens tankebanor, möjligheter och svårigheter. Det myllrande persongalleriet gör texten särskilt värdefull ur ett personhistoriskt perspektiv och den lokala förankringen ökar vår kunskap om livet och förhållandena i Västerbotten vid den här tiden.

Pictogram, en symbol som förstås utan skriftspråkskunskaper.

OMSLAGETS FRAMSIDA
Drottning Silvia känner sig för på den taktila kartan i Ratan.
Foto: Petter Engman/VBM.

OMSLAGETS BAKSIDA
Vejbystrand, 1960.
Foto: Per Erik Gustavsson.

västerbotten

Redigeras vid Västerbottens museum
i samarbete med Skellefteå museum.

Redaktör
Anders Björkman, 090-17 18 38

Chefredaktör & ansvarig utgivare
Ola Kellgren, 090-17 18 02

Grafisk form
Kikki Lundberg

Prenumeration och distribution
Receptionen, 090-17 18 01 och
Lena Bertilsson, 090-17 18 05
Telefax 090-77 90 00

Redaktionens adress
Tidskriften Västerbotten
Västerbottens museum
Box 3183, 903 04 Umeå
Telefon 090-17 18 00
Telefax 090-77 90 00
E-post: ola.kellgren@vbm.se
www.vbm.se

Rekvisitioner och prenumeration
Västerbottens läns hembygdsförbund
Postgiro 6 26 22-6.

Tryck
Tryckeri City i Västerbotten AB, Umeå 2011.

Prenumeration

Årets nummer	250:–
Årets nummer i en bok	265:–
Årets nummer och bok	350:–

ISSN 0346-4938
Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.
Lösnummerpris 75:–

Sajten för sveriges kulturtidskrifter
tidskrift.nu

västerbotten

Tidskriften produceras av Västerbottens museum
för Västerbottens läns hembygdsförbund

ISSN 0346-493-8
20113
9 770346 493002

Pris: 75:–